

Život v sociálně vyloučené lokalitě

Bc. Zuzana Gheza

Diplomová práce
2013

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

INSTITUT
MEZIOBOROVÝCH STUDIÍ BRNO

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Institut mezioborových studií Brno
akademický rok: 2011/2012

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Zuzana GHEZA**
Osobní číslo: **H118418**
Studijní program: **N 7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obor: **Sociální pedagogika**

Téma práce: **Život v sociálně vyloučené lokalitě**

Zásady pro vypracování:

Zadané a zvolené téma bude zpracováno podle pokynů obsažených v materiálu IMS Metodika psaní odborného textu a výzkum v sociálních vědách(IMS 2009). Případně podle dalších materiálů, z nichž některé jsou obsaženy v literatuře připojené k tomuto studijnímu textu. Zejména bude dbáno na dodržování zásad publikační etiky a pravidel společenskovědního výzkumu. Průběžné výsledky práce budou pravidelně konzultovány s vedoucím diplomové práce.

S vědomím těchto zásad a pravidel a po konzultaci s vedoucím bude práce zaměřena:

Teoretická část

-na vysvětlení pojmu sociální vyloučení v rámci teoretických konceptů a jeho srovnání s konceptem kultury chudoby s důrazem na popis mechanismů reprodukce sociálního vyloučení

- na charakteristiku brněnské sociálně vyloučené lokality s hlediska sociogeografického a historického (kdy, kde a za jakých podmínek došlo ke vzniku sociálně vyloučené lokality)

- na možnosti a limity práce nízkoprahových zařízení pro děti a mládež působící v sociálně vyloučené lokalitě v optice sociální pedagogiky

Praktická část

-bude mít za cíl zmapovat každodenní život v lokalitě

Jako metodu zjišťování dat zvolím:

a) – etnografický výzkum v lokalitě s důrazem na:

-kulturu bydlení

-přístup k institucím (školy, úřady)

- výskyt sociopatologických jevů (kriminalita, drogová závislost, gambling, prostituce)
  - legální a nelegální práci
  - existenci či neexistenci komunity a vnitřní hierarchie
  - význam etnicity jako faktoru sociálního vyloučení
- b) rozhovor s pracovníky organizací působících v lokalitě a rovněž s pracovníky příslušných úřadů a analýzu dat shromážděných příslušnými institucemi a organizacemi.

Rozsah diplomové práce:

Rozsah příloh:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Bauman, Z. Úvahy o postmoderní době. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002.

Douglas, M. Purity and Danger. London: Routledge and Paul Kegan, 1992.

Eriksen, T. H. Antropologie multikulturních společností: rozumět identitě. Praha: Triton, 2007.

Hannerz, U. Inquiries into ghetto culture and komunity. Chicago: University of Chicago Press, 2004.

Další literatura bude obsažena v Projektu diplomové práce a průběžně doplňována během práce na tomto textu.

Vedoucí diplomové práce: **doc. PhDr. Eduard Radvan, CSc.**
Katedra společenských věd

Datum zadání diplomové práce: **30. listopadu 2011**

Termín odevzdání diplomové práce: **31. března 2013**

V Brně dne 30. listopadu 2011

prof. PhDr. Pavel Mühlpachr, Ph.D.
vedoucí ústavu

doc. PhDr. Eduard Radvan, CSc.
vedoucí katedry

***

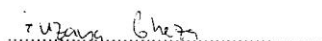
PROHLÁŠENÍ AUTORA DIPLOMOVÉ PRÁCE

Beru na vědomí, že

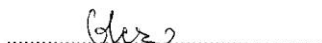
- odevzdáním diplomové práce souhlasím se zveřejněním své práce podle zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, bez ohledu na výsledek obhajoby¹⁾;
- beru na vědomí, že diplomová práce bude uložena v elektronické podobě v univerzitním informačním systému dostupná k nahlédnutí;
- na moji diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, zejm. § 35 odst. 3²⁾;
- podle § 60³⁾ odst. 1 autorského zákona má UTB ve Zlíně právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- podle § 60³⁾ odst. 2 a 3 mohu užít své dílo – diplomovou práci – nebo poskytnout licenci k jejímu využití jen s předchozím písemným souhlasem Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše);
- pokud bylo k vypracování diplomové práce využito softwaru poskytnutého Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně nebo jinými subjekty pouze ke studijním a výzkumným účelům (tj. k nekomerčnímu využití), nelze výsledky diplomové práce využít ke komerčním účelům.

Prohlašuji, že

- elektronická a tištěná verze diplomové práce jsou totožné;
- na diplomové práci jsem pracoval samostatně a použitou literaturu jsem citoval. V případě publikace výsledků budu uveden jako spoluautor.

.....
Jméno, příjmení studenta

V Brně 18.3.2013.....

.....
Podpis

1) zákon č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, § 47b Zveřejňování závěrečných prací;

(1) Vysoká škola nevydělečně zveřejňuje disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce, u kterých proběhla obhajoba, včetně posudku oponentů a výsledku obhajoby prostřednictvím databáze kvalifikačních prací, kterou spravuje. Způsob zveřejnění stanoví vnitřní předpis vysoké školy.

(2) Disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce odevzdané uchazečem k obhajobě musí být též nejméně pět pracovních dnů před konáním obhajoby zveřejněny k nahlédnutí veřejnosti v místě určeném vnitřním předpisem vysoké školy nebo není-li tak určeno, v místě pracoviště vysoké školy, kde se má konat obhajoba práce. Každý si může ze zveřejněné práce pořizovat na své náklady výpisy, opisy nebo rozmnoženiny.

(3) Platí, že odevzdáním práce autor souhlasí se zveřejněním své práce podle tohoto zákona, bez ohledu na výsledek obhajoby.

2) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 35 odst. 3;

(3) Do právu autorského také nezasahuje škola nebo školské či vzdělávací zařízení, užije-li nikoli za účelem přímého nebo nepřímého hospodářského nebo obchodního prospěchu, k výuce nebo k vlastní potřebě dílo vytvořené žákem nebo studentem ke splnění školních nebo studijních povinností vyplývajících z jeho právního vztahu ke škole nebo školskému či vzdělávacímu zařízení (školní dílo).

3) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 60 Školní dílo:

(1) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení mají za obvyklých podmínek právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla (§ 35 odst. 3). Odpírá-li autor takového díla udělit svolení bez vážného důvodu, mohou se tyto osoby domáhat nahrazení chybějícího projevu jeho vůle u soudu. Ustanovení § 35 odst. 3 zůstává nedotčeno.

(2) Není-li sjednáno jinak, může autor školního díla své dílo užít či poskytnout jinému licenci, není-li to v rozporu s oprávněnými zájmy školy nebo školského či vzdělávacího zařízení.

(3) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení jsou oprávněny požadovat, aby jim autor školního díla z výdělků jím dosaženého v souvislosti s užitím díla či poskytnutím licence podle odstavce 2 přiměřeně přispěl na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložily, a to podle okolností až do jejich skutečné výše, přitom se přihlídnou k výši výdělku dosaženého školou nebo školským či vzdělávacím zařízením z užití školního díla podle odstavce 1.

ABSTRAKT

Diplomová práce se zabývá problémem sociálního vyloučení a popisuje život v brněnské sociálně vyloučené lokalitě. Teoretická část představuje základní teoretická východiska, tedy koncept sociálního vyloučení, kulturu chudoby a rovněž koncept underclass. Praktickou část tvoří etnografický výzkum věnovaným tématům, která utvářejí život obyvatel sociálně vyloučené lokality.

Klíčová slova: sociální vyloučení, Romové, Brno, kultura chudoby, etnografický výzkum

ABSTRACT

Abstrakt ve světovém jazyce

The thesis dealing with the topic of social exclusion and describes life in socially segregated area. Theoretical part of thesis introduces basic themes, concept of social exclusion, culture of poverty and concept of under class also. Practical part of thesis comprises ethnographical research dedicated to themes which form life of inhabitants of social excluded area.

Keywords: social exclusion, Roma people, Brno, culture of poverty, ethnographic research

Prohlašuji, že odevzdaná verze diplomové práce a verze elektronická nahraná do IS/STAG jsou totožné.

Poděkování

Děkuji panu doc. PhDr. Eduardu Radvanovi, CSc. za užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytl při zpracování mé diplomové práce.

Také děkuji rodičům a mé rodině za potřebné zázemí a morální podporu, které si velmi vážím.

Zuzana Gheza

OBSAH

ÚVOD	10
I TEORETICKÁ ČÁST	12
1 VYMEZENÍ KONCEPTU SOCIÁLNÍ EXKLUZE	13
2 DIMENZE SOCIÁLNÍ EXKLUZE	18
2.1 EKONOMICKÉ VYLOUČENÍ.....	18
2.2 SYMBOLICKÉ VYLOUČENÍ.....	20
2.3 POLITICKÉ VYLOUČENÍ.....	22
2.4 KULTURNÍ A SOCIÁLNÍ VYLOUČENÍ	23
2.5 PROSTOROVÉ VYLOUČENÍ	24
2.5.1 Terminologie prostorové segregace	28
2.5.1.1 Ghetto.....	28
2.5.1.2 Slum	30
3 CHUDOBA A SOCIÁLNÍ EXKLUZE	32
3.1 KULTURA CHUDOBY	32
3.2 KRITIKA KONCEPTU KULTURY CHUDOBY	34
3.3 UNDERCLASS.....	35
4 ROMOVÉ A SOCIÁLNÍ VYLOUČENÍ	38
4.1 TERMINOLOGIE, ANEB KDO JE TO VLASTNĚ ROM?.....	38
4.2 ROMOVÉ NA ČESKÉM ÚZEMÍ V DRUHÉ POLOVINĚ 20. STOL.....	41
4.3 ROMOVÉ JAKO SOCIÁLNĚ VYLOUČENÁ SKUPINA	45
4.4 ROMSKÉ SOCIÁLNĚ VYLOUČENÉ LOKALITY V ČR	46
II PRAKTICKÁ ČÁST	49
5 METODOLOGIE VÝZKUMU	50
5.1 ETNOGRAFICKÝ VÝZKUM JAKO UŽITÁ METODA.....	50
5.2 PRŮBĚH VÝZKUMU	51
6 CHARAKTERISTIKA BRNĚNSKÝCH SOCIÁLNĚ VYLOUČENÝCH LOKALIT	53
7 POPIS ZKOUMANÉ LOKALITY	56
7.1 ORGANIZACE PŮSOBÍCÍ V SOCIÁLNĚ VYLOUČENÉ LOKALITĚ V BRNĚ	58
7.1.1 IQ Roma servis.....	58
7.1.2 Drom romské středisko	59
7.1.3 Ratolest Brno o.s. - projekt NZDM Pavlač	60
7.1.4 Podané ruce o.s., terénní programy	61
7.1.5 Dětský dům Zábrdovice	61
8 SOCIÁLNÍ STRATIFIKACE	63
9 GENDEROVÁ SOCIALIZACE	68
10 HOSPODAŘENÍ A FINANČNÍ TRANSFERY SOCIÁLNĚ VYLOUČENÝCH RODIN	71

10.1	PRÁCE A ZAMĚSTNÁNÍ.....	71
10.2	ZASTAVÁRNY A SBĚRNY KOVŮ.....	72
10.3	HAZARDNÍ HRY	74
11	VZDĚLÁNÍ A ŠKOLA	76
12	BYDLENÍ.....	79
13	DROGY V SOCIÁLNĚ VYLOUČENÉ LOKALITĚ	81
14	INTERPRETACE VÝSLEDKŮ	84
	ZÁVĚR	87
	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	89
	SEZNAM OBRÁZKŮ	93
	SEZNAM PŘÍLOH.....	94

ÚVOD

Sociální exkluze je fenoménem, který ač není novým, představuje jeden z nejvýraznějších sociálních problémů, které s sebou přináší postmoderní globalizovaná doba. Marginalizace některých skupin obyvatel se stává výrazným tématem, které bývá uchopováno rozličnými způsoby, a to jak politiky a médii, tak také experty, sociology a sociálními pracovníky.

Teoretická část práce se pokouší vymezit koncept sociálního vyloučení, jak je vnímán v současném společenskovědním evropském diskurzu, a je představen také koncept *underclass*, vycházející z amerického prostředí. Práce představuje také koncept kultury chudoby jako adaptační mechanismus na sociální vyloučení. Právě projevy kultury chudoby jsou často považovány za charakteristiky, které jsou typické pro určité etnikum, v českém prostředí pro Romy. Romové tvoří většinu obyvatel zkoumané oblasti, proto je část teoretické části věnována romství ve vztahu k etnicitě a krátce je zde také nastíněna historie Romů na území ČR v uplynulých sedmdesáti letech.

Následující práce se zaměřuje na život sociálně vyloučených ve městě Brně. Brněnská sociálně vyloučená lokalita má některá vlastní specifika, především geografickou blízkost městskému centru, svoji rozlehlost (zasahuje do dvou městských částí) a rovněž svoji „prozkoumanost“. Terén brněnské vyloučené lokality je totiž již poměrně podrobně popsán v mnoha studentských pracích i ve výzkumech, jejichž zadavatelem byly státní instituce. Obyvatelé jsou tak na výzkumníky zvyklí a obvykle jim nečiní problém s nimi komunikovat.

Práce si klade za cíl popsat život v sociálně vyloučené lokalitě na základě vybraných témat, která jsou určující pro život sociálně vyloučených. Vzhledem k rozlehlosti brněnské sociálně vyloučené lokality a časové omezenosti výzkumu, jsme se rozhodla prostor výzkumu zúžit pouze na její malou část přiléhající těsně k městskému centru. Jako metodu jsem pro svou práci zvolila etnografický výzkum, využívajíc svou výhodu vyplývající z mého působení v lokalitě jako sociálního pracovníka nízkoprahového klubu. Etnografický výzkum vedený na základě pozorování a vedení neformálních nestrukturovaných rozhovorů považuji za nejpříhodnější pro popis každodennosti sociálních aktérů. Některých důležitých témat se tato práce nedotýká, což je způsobeno především skutečností, že zvo-

lená metoda umožňuje partnerům při rozhovorech s výzkumníkem se vyhnout tabuizovaným nebo ohrožujícím tématům. To se týká především témat prostituce a kriminality, které se mi s partnery při rozhovorech nepodařilo dostatečně otevřít.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 VYMEZENÍ KONCEPTU SOCIÁLNÍ EXKLUZE

Sociální exkluze má svůj původ v 60.-70. letech ve Francii. Lidé, kteří žili v chudobě, byli označováni jako *les exclus*. Za otce tohoto pojmu, tak jak je používán v současném diskursu, je považován René Lenoir, který tímto pojmem označoval osoby nebo skupiny osob, které byly vyloučeny ze systému sociálního zabezpečení. Ladislav Toušek uvádí, že v tomto období se termín sociální exkluze používal spíše jako politické heslo a v 70. letech označovalo především vyloučení ekonomické. V 80. letech byla francouzská vláda kritizována opozicí, že je zodpovědná za vznik tzv. nové chudoby v důsledku zvyšující se nezaměstnanosti, naopak vládní strana hovořila o sociální okluzi a tímto termínem nehovořila jen o zaměstnanosti, ale rovněž o oslabených sociálních vazbách a sociální solidaritě. (Toušek, 2007)

Vyloučení ze společnosti přesto není jevem novým a stejně tak není nový ani pojem, jenž tento jev označuje. Sociální exkluze představovala již v minulosti, tedy v tradiční a moderní společnosti, především nástroj integrace a sociální kontroly. Jde o kulturní mechanismus vyskytující se ve všech společnostech. (Mareš, 2002). Jak Petr Mareš a Tomáš Sirovátka uvádějí, byla sociální exkluze hrozbou pro narušitele norem, cizince, blázny. Michel Foucault ve svém díle Dějiny šílenství popisuje mechanismy segregace lidí označovaných jako šílení v období rané modernity takto:

„ Jakkoli koherentní a sladěné je ono gesto, které vytyčilo segregující prostor internace a přidělilo šílenství novou vlast, není to rozhodně gesto prosté. Udává řád určitému složitému celku, který zahrnuje novou citlivost vůči bídě a povinností podpůrné péče, nové formy reagování na ekonomické problémy nezaměstnanosti a povalečství, novou etiku práce a také sen o autoritářské obci... “ (Foucault, Dějiny šílenství)

Současnost však pojem sociální exkluze posouvá od nástroje integrace a naopak jej považuje za překážku, nebo dokonce ohrožení. (Mareš, 2002) Postmoderní evropský diskurs se přesouvá od konceptu chudoby ke konceptu sociální exkluze. Hlavním zájmem tedy dnes není pouhá redistribuce statků, ale přerušování pout, která spojují určité společenské segmenty a také pout, která váží jedince k celku. (Mareš, 2002)

Postmoderní doba s sebou přinesla nové stratifikační mechanismy, což bezesporu také přispělo ke vzrůstající oblíbě a rozšíření konceptu sociálního vyloučení. Sedláková upozorňuje, že dosud využívaný koncept sociálních tříd již není možné považovat za koncept, který by vystihoval skutečnost. Vznikají skupiny lidí, které není možné označit za příslušníky některé třídy, neboť se zdá, že jakoby vypadly ze sociální struktury. (Sedláková, 2002) Společnost již není chápána jako hierarchie, ale spíše jako kružnice se soudržným středem. Problémem tedy přestává být třídní rozvrstvení, ale skutečnost, zda se člověk nachází uvnitř nebo vně integrované společnosti. (Sedláková, 2002) Mareš v této souvislosti hovoří o přesunu od vertikálních nerovností (založených na sociální třídě či socioekonomickém statusu) k nerovnostem horizontálním (založeným na základě gender, etnicity, věku, náboženství nebo území). (Mareš, 2002) Lidé sociálně vyloučení jakoby popírali představu postmoderního člověka, jak o něm hovoří např. Bauman, tedy člověka traumatizovaného dezorientací, nuceného neustále činit nepřeborné volby, jež mu svět nabízí, přičemž ani jediná nepřináší plné uspokojení. Sociálně exkludovaní tyto volby nemohou činit, i když často vědí přesně, čeho se jim nedostává a jsou tedy daleko nejvíc sužováni bezmocí. (Marada, 2000)

Při pokusu o definici sociální exkluze hovoří Atkinson o dvou zásadních východiscích, která formují současný výklad tohoto jevu:

První východisko vychází z **francouzské tradice, kterou** charakterizuje myšlenka, že ve společnosti existuje morální a kulturní řád, který překračuje individuální, třídní, etnické či regionální zájmy. Významným úkolem státu pak je zajistit, aby všichni občané byli do tohoto řádu asimilováni (nikoliv integrováni). Podle Atkinsona se právě zde projevuje významný vliv francouzského republikánského étosu na evropské myšlení, který zdůrazňuje sociální solidaritu na úkor individualistické soutěživosti. Je zřejmé, že jádrem tohoto konceptu je národ a sociální vyloučení se tak primárně týká dynamických a vztahových procesů, které vedou k marginalizaci a vyloučení skupin ve vztahu k národu. Paugam (1996) jako představitel francouzské tradice hovoří o zneschopňující chudobě, kdy se ve společnosti objevují skupiny lidí, kteří se nacházejí nejen mimo pracovní trh, ale rovněž nemají dostatečné bydlení a jsou vysoce sociálně závislí, ocitají se tedy v souhrnné nevýhodě.

Druhé východisko představuje **diskurs Evropské unie**, ve kterém se pojem sociální

exkluze začal používat v sedmdesátých letech minulého století jako reakce na rozsáhlé a jak se zdá strukturální proměny kapitalistického systému. Koncept sociálního vyloučení takřka zcela vytlačil a nahradil koncept chudoby a na přelomu tisíciletí ovládl diskurs Evropské unie. (Mareš, 2004) Evropská komise definuje sociální exkluzi jako „dynamický koncept, který poukazuje jak na procesy, tak na důsledky, vystihuje vícerozměrnou povahu mechanismů, jimiž jsou jednotlivci a skupiny vyloučeny ze sociální výměny, z jednání a z nároků na pracovním životě: projevuje se v oblastech bydlení, vzdělávání a přístupu ke službám.“ (cit. dle Atkinson, 2000). Je tedy zřejmé, že Evropská komise vnímá sociální exkluzi jako multifaktorový jev a zamýšlí se nad právem jedince na základní životní standard (bydlení, vzdělání, zdraví, práci). Sociální exkluze je tedy představována stavem, kdy jedinec, nebo určitý segment společnosti neparticipuje plně na ekonomickém, sociálním a politickém životě majority. Přitom je důležité zmínit fakt, že v případě sociální exkluze se jedinec dostává do sociální izolace vlivem okolností, nad kterými nemá kontrolu. (Mareš, 2008) Radim Marada k tomu dodává, že sociální exkluze vlastně reprezentuje schizofrenní situaci moderního člověka, který je politicky a kulturně socializován skrze symboly a příklady všeobecné rovnosti a neomezených příležitostí, jeho každodenní zkušenost však tomuto obrazu zdaleka ne vždy odpovídají. (Marada, 2000)

Z uvedených dvou přístupů je zřejmý přesun od pojmu chudoba k pojmu exkluze jako odklon od problému redistribuce (Mareš 2002) bohatství k problému zpřetrhávání a narušení pout, která udržují jednotlivé segmenty společnosti. Mareš vyjmenovává čtyři zásadní faktory, které ohrožují společenskou kohezi:

- odmítnutí majoritní společnosti integrovat určité jedince a kolektivy, a to na základě jejich kulturní, náboženské či jiné odlišnosti.
- odmítání jedinců či skupin integrovat se a jejich tendence vytvářet uzavřené komunity či enklávy, které jsou často ohraničeny územně, kulturně, nábožensky či jazykově.
- nízká úroveň sociálního, kulturního a ekonomického kapitálu nebo nekompatibilita tohoto kapitálu s kapitálem majoritní společnosti. Tyto charakteristiky jsou pak považovány buď za osobnostní defekty, nebo jsou přičítány strukturálním faktorům.
- existence strukturálních faktorů, které brání jedincům či komunitám se integrovat, zejména velké nerovnosti, ale také povaha lokálních trhů práce. (Mareš, 2002)

Koncept sociální exkluze tedy ukazuje nejen na polarizaci společnosti, ale především odhaluje a popisuje proces marginalizace jedinců i komunit a rovněž proces jejich

prostorové i společenské segregace. Znamená to tedy, že sociální exkluzi lze vnímat jako protiklad občanství, což, jak upozorňuje Rabušic, představuje vážný politický problém; je to totiž signál, že se hroutí demokratická společnost, neboť principy na nichž byla vystavěna, nejsou naplňovány.

V souvislosti s diskuzí o chápání konceptu sociální exkluze přichází Vavřík (2010) se třemi základními diskursy vnímání sociální exkluze. **Redistribuční diskurs**, který sociální exkluzi chápe jako důsledek nerovnoměrného rozložení zdrojů. Tento diskurs se zajímá jak o sociální skupiny, které žijí v chudobě, tak o ty sociální síly, které vyloučení způsobují. Podle tohoto pohledu lze prostřednictvím přerozdělování statků ve společnosti, prostřednictvím zdanění, služeb a dávek zamezit šíření chudoby a nerovnosti a tedy i sociálnímu vyloučení. Tento přístup rovněž zdůrazňuje, že příčinou vyloučení nejsou osobní postoje ani kulturní a morální charakteristiky.

Morálně-kulturní diskurs, který hovoří o rezignaci vyloučených skupin na dominantní hodnoty majoritní společnosti, tedy práci a rodinu. Charakteristikou sociálně vyloučených je neochota hledat si legální práci a neodpovědné rodičovské chování. Tento diskurs je reprodukován především v rámci neokonzervatismu. Jeho důležitým představitelem je Charles Murray, který ve svém díle *Příliš mnoho dobra* navrhuje v podstatě zrušení sociálního státu a přenesení veškeré odpovědnosti na jedince, případně jeho rodinu, takže současní adresáři sociálních dávek „budou muset učinit nová opatření a chovat se jinak než dříve. Synové a dcery, kteří si nenajdou práci, budou muset i nadále žít se svými rodiči či jinými příbuznými, případně přáteli. Mladistvé matky se budou muset spolehnout na podporu svých rodičů nebo otce dítěte a možná budou muset také pracovat. Lidé, kteří si právě nenajdou práci, budou muset sáhnout na svoje úspory, nebo si půjčit od jiných, aby vydrželi, než si najdou nové zaměstnání. Všechny tyto změny budou znamenat velký zlom v očekáváních a navyklých rolích“. (Murray, 1998). Tento koncept, který získal poměrně velký význam v USA a celkově v neokonzervativních kruzích, kritizuje např. Keller, který upozorňuje na to, že nejhorší formy sociálního vyloučení nalezneme v černošských vyloučených čtvrtích amerických velkoměst, zatímco v Evropě, kde je stále sociální pomoc potřebným mnohem rozsáhlejší, je bídy méně a rodiny jsou celistvější. (Keller, 2011)

Třetí diskurs můžeme podle Vavříka označit za **sociálně-integrativní**, který chápe sociální exkluzi jako vyloučení z trhu práce. Tento diskurs počítá s poskytováním přímých podpor

znevýhodněným skupinám (osamělé matky, menšiny), ale zdůrazňuje rovněž aktivity a zodpovědnost jedince při hledání zaměstnání. Castel hovoří v této souvislosti o zranitelnosti, která se týká pracovních vztahů. Keller v souvislosti s tím upozorňuje, že problém nestabilních pracovních míst (lidí žijících „na okraji práce“) s sebou nese další rizika spojená s rozpadem rodiny či ztráty bydlení.

Souhrnně lze říci, že v současnosti je sociální vyloučení chápáno jako důsledek selhání společnosti a nikoliv jako selhání jedince a to selhání čtyř základních složek: demokracie a práva (podporují občanskou integraci), trhu práce (podporuje ekonomickou integraci), sociálního státu (podporuje sociální integraci) a rodiny spolu s komunitou (podporují interpersonální integraci) (Berghman, 1997). S tímto vědomím budeme nadále uvažovat o okluzi jako o procesu vylučování lidí nebo celých skupin obyvatel na okraj společnosti.

2 DIMENZE SOCIÁLNÍ EXKLUZE

Jak již bylo výše řečeno, sociální exkluze je jevem multidimenzionálním a je zde proto užitečné popsat jednotlivé hlavní dimenze, tak jak se na nich shoduje velká část autorů. Budeme se tedy podrobněji zabývat dimenzi ekonomickou, symbolickou, politickou, kulturní a sociální, a nakonec prostorovou. Jejich konkrétní dopad pak bude popsán v praktické části práce.

2.1 Ekonomické vyloučení

Ekonomické vyloučení je mnohými autory označováno jako hlavní mechanismus působení sociální exkluze. Podle Touška determinuje ostatní dimenze jejího působení a „je zdrojem chudoby a vyloučením ze životního standardu a životních šancí obvyklých v dané společnosti.“ (Mareš, 2002, s. 15) Ve své podstatě lze ekonomické vyloučení redukovat na vyloučení z trhu práce, tedy nezaměstnanost a odsouvání lidí do podhodnocených nebo nestabilních pracovních pozic, především ve sféře tzv. „šedé ekonomiky“. (Toušek, 2006) Mareš poukazuje na skutečnost, že příjmová chudoba je jedním ze základních rizik sociálního vyloučení, což souvisí s postavením člověka na trhu práce. Nejde tedy jen o nezaměstnané, ale také o ty, kteří sice zaměstnání mají, ale na trhu práce zaujímají marginální pozice, které jsou dány především nízkým vzděláním a nedostatkem kvalifikace. (Mareš, 2006) Přesto je za základ sociální exkluze považována nezaměstnanost, která souvisí s nenaplňováním kvalifikačních předpokladů, což zase souvisí s vyloučením příležitostí skrze nedostatečné vzdělání. Podle Mareše jsou hlavními riziky ekonomického vyloučení zejména tyto faktory:

- dlouhodobá a opakovaná nezaměstnanost
- kumulace nezaměstnanosti v domácnosti (oba partneři jsou bez zaměstnání)

V souvislosti s ekonomickou dimenzí sociálního vyloučení a vrstvami tzv. „deklasovaných“ je nezbytné zmínit termín prekariát, prekarizace práce a pracující chudoba. Tento termín poprvé použil Loic Wacquant, který jím chtěl vyjádřit, že prekariát zahrnuje negativně vymezenou heterogenní skupinu, kterou spojuje především sociální deprivace a materiální nouze. Přitom však tato skupina postrádá skupinové vědomí.

Jedinou možností, jak je možné se z této skupiny vymanit, je buď trvalý námezdní poměr, nebo sociální pomoc. (Wacquant, 2007:255 in Keller 2010: 93) Jan Keller v této souvislosti hovoří o postupném růstu vrstvy dělníků, kteří se zhusta dostávají mezi sociálně vyloučené, což souvisí s rozšířením neplnohodnotných pracovních úvazků, neboť jen minimum dělníků se nachází v sektorech, které jsou chráněné státem. (Keller, 2010: 95) Prekarizace práce tedy znamená, že plnohodnotné pracovní úvazky jsou nahrazovány jednorázovým nebo krátkodobým nákupem služby. Zároveň v sobě tato práce skrývá neustálou nejistotu ze strany zaměstnance, nižší výdělků, nemožnost organizovat se v odborech a dosáhnout na další zaměstnanecké výhody. (Keller, 2010:95-97) Důsledkem prekarizace práce je pak pracující chudoba, tedy stav, kdy fakt, že člověk má práci, ho nechrání před chudobou. Podle Kellera „člověk sice práci má, ale její dočasný charakter a mizerná odměna za ni mu neumožňují vymanit se z bídy.“ (Keller, 2010: 95)

Sirovátka a Mareš (2004:61-79) definují skupiny marginalizované na trhu práce jako osoby s nízkým vzděláním, malou nebo žádnou kvalifikací. Tito lidé většinou získají jen špatně placené místo spojené s málo jistými pracovními kontakty. Avšak kromě výše uvedených charakteristik marginalizovaných se k nim zhusta přidává různě motivovaná diskriminace, která se opírá o stereotypizaci vybraných sociálních skupin. (Mareš, Sirovátka,2004:61) Často marginalizovanými jsou tak různé etnické skupiny, u nás nejvýrazněji Romové, kteří jsou podezříváni z toho, že nemají dostatečné pracovní návyky, jsou nespolehliví a nejsou schopni podávat požadovaný pracovní výkon. Kromě etnických skupin jsou marginalizaci vystaveny některé další skupiny, typicky ženy samoživitelky a ženy po rodičovské dovolené, dále hendikepovaní, čerství absolventi a další.(Mareš, Sirovátka: 2004:62)

Steiner vypracoval teorii ekonomie v prostředí sociálního vyloučení. Jedná se vlastně o popis ekonomického chování v prostředí sociální exkluze. Významnou roli hraje společné vlastnictví, kdy se členové solidárních sítí (širší rodiny) podporují v případě nouze, což s sebou sice nese výhodu nepropadení se na úplné dno i v případě existenčních problémů, jakým může být například ztráta bytu, znamená to tedy, že negativní následky se rozloží mezi více lidí, avšak zároveň např. demotivuje lidi pracovat či se dále vzdělávat, protože, zatímco náklady (vynaložená námaha při učení či při práci) nese jedinec sám, o příjemné důsledky je jako člen solidární sítě nucen se dělit s ostatními. (Steiner, 2006)

2.2 Symbolické vyloučení

Vyloučení se odehrává rovněž v symbolické rovině, a to především tak, že celé skupiny jsou označovány jako nenormální, deviantní, nebo dochází k uplatňování celé řady předsudků a stereotypů, které mají negativní obsah a vyloučené skupiny proto stigmatizují a diskriminují. (Toušek, 2006). Rabušic k tomu dodává, že symbolické vyloučení se odehrává ve verbální rovině skrze vyjadřování různé míry odmítání a odporu. Avšak toto symbolické odmítání se podle Rabušice může snadno stát platformou, na níž dojde k nesymbolické akci reálného odporu, která je často provázena činy násilí. Pro symbolickou exkluzi je typické, že je skrytá, latentní, nebývá oficiálně manifestovaná. (Rabušic, 2000) Toušek spatřuje dopady symbolického vyloučení především na úrovni jedince, z hlediska jeho osobní sebeidentifikace a sebereprezentace, tedy z hlediska toho, jak se jedinec cítí být vyloučen, ale také koho vnímají ostatní jako toho, kdy by měl být vyloučen. (Toušek, 2006) V současnosti se častým nositelem symbolického vyloučení stávají masová média a přinášejí s sebou jev, který sociologové nazývají morální panika. Argumenty, které sdělovací prostředky využívají, ztrácejí povahu objektivních zjištění, která mají sloužit příjemcům jako podklad pro hodnocení, a naopak se mění ve vyhrocenou kritiku a výzvy. (Sedláková, 2006) Popis rolí, kterou hrají masová média, představují v produkci sociálního vyloučení Radostný a Růžička: „Pakliže je mediální obraz obyvatel některé lokality prvotnější než realita samotná (Baudrillard by řekl „reálnější než reálná“), obyvatelům této lokality často nezbude nic jiného, než aby se postupně stali svými vlastními mediálními obrazy. Aby se stali svým vlastním simulakrem, aby se vytratili za svým vlastním zdáním.“(Radostný, Růžička, 2006: s. 229)

Následující obrázek je příkladem symbolického vylučování v praxi. Mapa otištěná deníkem Aha! Má upozorňovat na počet „nepřizpůsobivých“, kteří pro většinu představují hrozbu. Autoři této mapy zcela nepokrytě kladou rovnítko mezi nepřizpůsobivé, Romy a riziko, které mají představovat.

Obrázek 1 Mapa nepřizpůsobivých publikovaná 11.10.2011 v Deníku Aha!

To se netýká jen marginalizovaných skupin, o kterých jsme hovořili výše. Dobrým příkladem může být též článek Ondřeje Hejnala Nacionalismus, multikulturalismus, sociální vyloučení a sociálně nepřizpůsobiví, ve kterém navazuje na Kellera a hovoří o dvojím pojetí sociálního vyloučení: statickém a procesuálním. Zatímco statické pojetí sociálního vyloučení spíše odkazuje ke stavu, kdy společnost jako taková je relativně v pořádku, a proto řešením problému s exkludovanými je jejich inkluze, procesuální pojetí sociálního vyloučení chápe tento jev jako hrozbu, která je však nedílnou součástí společnosti, plyne přímo z její povahy a celou společnost tak ohrožuje. V rámci tohoto pojetí tedy vyloučený jedinec nestojí vně systému, ale stává se produktem souhry ekonomického systému a trhu práce. (Hejnal, 2011) Statické pojetí je tedy svým významem velmi blízko mediálně frekventovanému termínu sociálně nepřizpůsobiví, kdy je deklarováno, že celá společnost funguje bez vážnějších problémů, jen je třeba začlenit pár nepřizpůsobivých. Tímto tvrzením je zastírána nerovnost uvnitř celé společnosti a důsledkem je posun od vertikální k horizontální rovině nerovnosti.

Podle Younga (2007: 17-40, in Hejnal, 2011) nelze oblasti vyloučení chápat jako izolovaný jev, odtržený od zbylého sociálního prostředí. Lidé, kteří tuto oblast obývají, netvoří žádnou homogenní skupinu, avšak je zde patrná snaha postavit do opozice „odkladiště

neřesti“ a většinovou „kulturu spojenosti“, tedy inkludovaných přizpůsobivých. Podle Hejnala „S tím souvisí i představa normality. Neboť jsou problémy na obou stranách (vyloučených i začleněných), je krajně pochybné, hovořit o nějaké „normální situaci“ uvnitř začleněné většiny. Proto není vůbec na místě přemýšlet o sociálně vyloučených a sociálně začleněných jako o binárních opozicích.“

2.3 Politické vyloučení

V souvislosti s politickou dimenzí sociální exkluze definuje Mareš (2002) vyloučení jako upření občanských, politických, ale i základních lidských práv a vyloučení z vlivu na společnost a vlastní osud. Toušek rozlišuje endogenní a exogenní příčiny politické dimenze sociálního vyloučení. Zatímco k první lze zařadit absenci sociální organizace mimo příbuzenské vazby, absenci skupinové či etnické identity a koheze, nízkou úroveň vzdělání a chudobu, mezi exogenní příčiny řadí Toušek (2006) obecně mechanismy sociální exkluze na různých úrovních. Má zde na mysli například nezájem politiků o sociálně vyloučené, respektive jejich vnímání sociálně vyloučených jako problému pro majoritu, který je třeba eliminovat, nebo alespoň vytěsnit ještě více na okraj.

Politickou dimenzi sociální exkluze reflektuje také Z. Bauman, když hovoří o tom, že nikdo si nemůže být jistý svými osobními právy, pokud není schopen uplatňovat práva politická a tato jeho schopnost se nepromítá do zákonotvorného procesu. A tato vyhlídka je velmi mizivá, pokud jeho sociální a ekonomická aktiva, která obhospodařuje a chrání pomocí svých osobních práv, nejsou velká natolik, aby s nimi politici museli počítat. Bauman cituje Florese d'Acraise, který tvrdí, že „stará i nová chudoba generuje zoufalství a porobu, spotřebovává všechnu svou energii v boji o přežití a svou vůli vkládá do milosrdných prázdných slibů a rafinovaných lží.“ (Bauman, 2008:62) Příkladem může být neustále opakovaný apel na to, aby vyloučení sami mobilizovali své síly a ze sociální exkluze se sami vymanili, aniž by byly brány v potaz objektivní faktory, které jim v tom brání.

2.4 Kulturní a sociální vyloučení

Toušek je definuje jako jako nesdílení kulturního a sociálního kapitálu majoritní společnosti. Postavení člověka či celé skupiny v sociálním prostoru je vymezeno velikostí a složením tohoto kapitálu. Bourdieu tvrdí, že kulturní kapitál existuje ve třech formách: vtělený, objektivizovaný a institucionalizovaný. Zatímco vtělený kulturní kapitál jsou intelektuální a tělesné dispozice člověka získané v průběhu socializace, objektivizovaný kulturní kapitál představují různé kulturní artefakty (sochy, obrazy, knihy a nástroje, které jsou v jednotlivých domácnostech používány). Konečně institucionalizovaný kulturní kapitál jsou akademické tituly a vědecké hodnosti (Katrňák, 2005)

Katrňák dále specifikuje, že kulturní kapitál je vždy spojen s konkrétní osobou, nelze o něj přijít ani jej zcizit a má tendenci se mezigeneračně reprodukovat. Hlavním indikátorem kulturního vyloučení je úroveň vzdělání, respektive omezení přístupu k němu. (Toušek, 2006) Bourdieu hovoří o tom, že každý člověk se sice rozhoduje a jedná samostatně, avšak nelze přitom nezohledňovat, jak ovlivňuje jeho jednání jeho třídní postavení a zkušenost. Systém dispozic k určitému jednání označuje Bourdieu jako habitus, který se během socializace stává trvalou charakteristikou člověka. V habitu je tedy zosobněna samotná třídní struktura, kterou člověk dále reprodukuje a předává zkušenost a svůj kulturní kapitál svým potomkům. Kulturní kapitál lze tedy vnímat jako soubor získaných předpokladů jedince nebo skupiny k získání určitého sociálního statusu. (Toušek, 2006) Sociálně vyloučení však nedisponují kulturním kapitálem a proto je reprodukován pouze jeho nedostatek.

Sociální kapitál Toušek vymezuje jako potenciální sumu zdrojů, které může konkrétní osoba využít díky tomu, že se zná s druhými lidmi, tedy že má určité známosti nebo kontakty, které mohou být užitečné. Granovetter hovoří v této souvislosti o slabých a silných vazbách, přičemž za silné vazby označuje vztahy příbuzenské, slabá vazba pak označuje spojení jednotlivých sociálních sítí s různým kulturním a sociálním kapitálem. Sociálně vyloučené skupiny se vyznačují typem sociálních sítí, které postrádají slabé vazby, což se může projevit např. v neefektivním hledání zaměstnání, neboť v takových sítích obíhají stejné informace.

Rovněž Keller hovoří o sociálním kapitálu a srovnává pojetí Bourdieho a Colemana, který při své definici jmenuje znaky typické pro uzavřené statusové skupiny, přičemž schopnost sociální kapitál vytvářet a kumulovat přisuzuje především středním vrstvám. Střední vrstvy

tak například kumulují sociální kapitál intenzivním zájmem o vzdělávání potomků, čímž mohou kompenzovat chybějící finanční kapitál domácnosti.

Naopak Bourdieu považuje sociální kapitál za výsadu těch, kteří již požívají velkého majetku a vlivu, a držení a kumulace sociálního a kulturního kapitálu se vzájemně podmiňují.

2.5 Prostorové vyloučení

Růžička ve své stati Geografie sociální exkluze představuje prostorovou dimenzi jako specifickou formu sociální kontroly a rozkrývá proces "vztyčování symbolických a prostorových mezi-skupinových hranic. Cituje Younga, podle kterého se hlavní strategií exkluzionismu stává esencialismus a odděluje sociální formace na základě jejich domnělé esence. Pomáhá "identifikovat a oddělovat sociální formace na základě nějaké zvnějšku imputované kvality, podstaty, či přirozenosti". (Růžička, 2006:120)

Prostorová dimenze sociálního vyloučení je dána především těmito spolupůsobícími faktory: vytlačováním chudých z určitých oblastí, což souvisí s růstem cen bytů nebo nájemného, nebo naopak, že určitou lokalitu opouštějí střední vrstvy, ekonomickými faktory (např. soustředování neplatičů nájemného na jedno místo, jak se to často děje v České republice), ale také přirozeným přílivem osob patřících k sociálním sítím nebo příbuzenstvu původních obyvatel. (Mareš, 2006)

Prostorový rozměr exkluze se pak projevuje jako:

- **koncentrace vyloučených a jejich segregace od hlavního proudu společnosti**, přičemž často sílí tendence k soustředování vyloučených v místech mimo původní zástavbu, velmi často také s jasnou fyzickou hranicí (dálnice, železnice, vodní tok). I tam, kde jde o místa, která tvoří součást okolní zástavby, kdy ostatní obyvatelstvo nevykazuje znaky sociálního vyloučení, toto místo přesto nese mnoho znaků sociální exkluze a jeho obyvatelstvo je stigmatizováno. (Mareš, 2006)

- chudoba a sociální vyloučení lokalit a regionů (Stewart, 2003) Jako typický příklad zde Mareš uvádí vyloučení v důsledku špatné dopravní obslužnosti, nebo také v důsledku dysfunkčního lokálního trhu práce a nedostatku pracovních příležitostí.

Atributy prostorového vyloučení mají specifickou podobu na venkově a ve městech. Ve městech vzniká vyloučený prostor ve středu, ale také na satelitních sídlištích.

Růžička také využívá Foucaultova konceptu utopie a heterotropie, kdy jednotlivé prostory mají v imaginaci jednotlivých societ určité postavení. Růžička tak v kontextu současných českých měst označuje za heterotropii úchylnky různé ubytovny pro neplatiče, nebo rovnou celé nechvalně proslulé čtvrti. V této souvislosti cituje Sibleyho, podle kterého "téměř v každém městě jsou prostory, které jsou relativně jednoduše identifikovatelné a které jsou určeny pro nečisté a pro ty, kteří budou vyloučeni." (Sibley, 1995:53 in Růžička, 2006:127)

Kořeny konceptu prostorové dimenze sociální exkluze lze hledat v chicagské škole (Park, Burgess, McKenzie a další), která studovala ve 20. letech dvacátého století ekologii města. Ekologie je termín převzatý z přírodních věd, podle Parka se "jednou založené město stává velkým třídícím mechanismem, který ..neomylně z celé populace vybírá jednotlivce nejlépe uzpůsobené k životu v určité oblasti a v určitém prostředí. (Park, 1952, s.79 in: Giddens 1997,) Ekosystém města je rozdělen do jednotlivých "nik" působením kompetice, invaze a sukcese, podobně jako je tomu v biologické ekologii. Tato koncepce tedy znamená, že přirozené vlastnosti nejsou jen geograficky vymezené jednotky, ale vznik městských částí se vysvětloval tím, že lidé se koncentrují v určitých oblastech kvůli svým osobním vlastnostem a zájmům nebo v důsledku přirozených a nutných selekčních mechanismů. Boj o bydlení a prostor pak úzce souvisí s bojem o prestiž, moc, materiální statky a s úspěchem na trhu práce.

Ekologické pojetí urbanismu nachází zákonitosti ve formě osídlování, pohybů a přesunů ve městě. Rozvoj jednotlivých čtvrtí odráží to, jak se jejich obyvatelé přizpůsobují a zápasí o své živobytí.

Města jsou většinou vystavěna v soustředných kruzích rozdělených na jednotlivé segmenty. Oblasti vnitřního města jsou obvykle tvořeny směsicí obchodní prosperity a upadajících soukromých domů. Kolem nich se rozkládají staré, tradiční dělnické čtvrtě. S pokračujícím úpadkem oblastí blízko centra se do těchto částí začínají obvykle stěhovat etnické menšiny, což přispívá k tomu, že stále více jejich bývalých obyvatel tyto zóny opouští a nastává hromadný odliv do jiných čtvrtí města nebo na předměstí. Současně s vytvářením geografických oblastí a zón se uvnitř města konstituují také tzv. morální regiony. Jsou přirozeným důsledkem vývoje města, samy o sobě nejsou patologické nebo abnormální, vyznačují

se však odlišnými morálními standardy. Největší koncentrace různých typů deviantního chování, tedy i kriminality, se nacházela ve vnitřních částech města, v tzv. přechodné zóně, která se vyznačuje především velkou mírou sociální dezorganizace. V těchto oblastech schází nebo je slabá sociální kontrola.

Jestliže chceme koncept chicagské školy předvést na praktickém příkladu, velmi dobře nám může posloužit situace v brněnské sociálně vyloučené lokalitě. Podle sociologů chicagské školy patří k indikátorům sociální dezorganizace především nízký příjem rodiny. Mladiství romští delikventi většinou pocházejí z rodin závislých na sociálních dávkách, není výjimkou, že nikdo z nejbližší rodiny ani známých není legálně zaměstnaný, což často souvisí s nemožností získat zaměstnání v důsledku nízké kvalifikace, ale také diskriminace.

Dalším indikátorem sociální dezorganizace jsou špatné bytové a hygienické podmínky. V romských rodinách žijících na území sociálně vyloučené lokality je běžné, že v jednopokojovém bytě žije, nebo alespoň přespává i deset lidí (často se jedná o početné rodiny s mnoha dětmi, ale není výjimkou, že v bytě žijí i další příbuzní). To pochopitelně může vést k deprivaci potřeby teritoria soukromí. Navíc mnoha bytům, které se nacházejí ve starých pavlačových domech, schází sociální zařízení, existuje pouze jedno společné pro více rodin. Dvory těchto domů jsou velmi často zavaleny odpadky, celkový technický stav domů většinou není uspokojivý.

Znovu se objevuje už několikrát zmiňované nízké vzdělání. Jedinci páchající trestnou činnost mají v drtivé většině pouze základní vzdělání, navíc často pouze na speciálních školách. Špatná úroveň vzdělání zřejmě souvisí s tím, že rodiče těchto dětí je obvykle nepovažují za prioritu, za hodnotu, o niž je třeba usilovat. Děti často přicházejí do prvních tříd špatně jazykově vybavené, jsou zvyklé používat odlišné jazykové kódy než neromští učitelé pocházející ze střední třídy. Proto jsou často velmi záhy přerazovány do speciálních škol, čímž se radikálně omezuje možnost jejich dalšího studia a pozdějšího uplatnění na trhu práce.

Hlavní příčinou deviantního chování ovšem není samotná sociální dezorganizace, ale nedostatek či insuficience sociální kontroly v určitých oblastech, skupinách či komunitách. Morální pravidla jsou nejasná a přestávají být dodržována, lidé se vzájemně neznají a ne-

kontrolují své chování. Lidé tak musí řešit problém, které chování je vlastně vhodné a žádoucí. Tento problém je nejvýraznější u dětí, které jsou vyřazeny ze světa většinové společnosti, ale také ze světa svých rodičů a jsou nuceny "inovovat", tedy vytvořit si nový sociální řád, životní styl a pravidla chování. Deviace tedy není pouze důsledkem izolace určitých přirozených oblastí, ale jde o situace, vztahy. Děti v zóně přechodu trpí pocity fatalismu a chronickou sociální a ekonomickou nejistotou. Proto si musí neustále potvrzovat svou reputaci a sebehodnocení, čehož dosahují například delikventním chováním. Toto chování pak může být postupně transformováno do organizovaných behaviorálních vzorců a přenášeno na další generace prostřednictvím kulturní transmise. Deviace je tedy především problémem sociálních a kulturních vlivů, kterým jsou obyvatelé přechodných zón (ghett) vystaveni. (Hrčka, 2000)

Právě tímto odstavcem lze vysvětlit některé podstatné důvody, které vedou mladé romské obyvatele městských sociálně vyloučených lokalit k páchání trestné činnosti.

Mladí Romové žijící v sociálně vyloučených lokalitách představují druhou až třetí generaci Romů, kteří byli na naše území často násilně přivezeni počátkem 50. let ze Slovenska. Zde v průběhu čtyřiceti let prošli procesem velmi nešetrné asimilace, jejímž výsledkem je celková vykořeněnost etnika, které nebylo s to se v poměrně krátké době vypořádat se zcela novými životními podmínkami. V sociálně vyloučených lokalitách lze pozorovat postupný zánik tradičních romských hodnot, relativně nejvíce zvyků a tradičních vzorců chování si podrželi olašští Romové, kteří i v rámci okludovaných lokalit představují dodnes romskou šlechtu. Nejmladší generace Romů již neznají životní strategie svých prarodičů, nebo je považují za zcela neúčinné. Při hledání nových mají však před očima často jen jiné obyvatele ghetta, své příbuzné a rodiče. Téměř každé dítě zná ve svém okolí někoho, kdo byl někdy trestán, často se jedná o rodiče nebo sourozence. Navíc se děti neustále setkávají také s dalšími sociálně-patologickými jevy, jako je zneužívání drog nebo prostituce. Škola se sice těmto dětem snaží nabízet životní styl přijímaný pozitivně majoritní společností, avšak ten se těmto dětem jeví jako velmi vzdálený a neuskutečnitelný. Nevidí reálnou cestu jak ho dosáhnout. Navíc realita, kterou denně zažívají (například v rámci rodiny, ale také ve vztahu k institucím a majoritní většině jako celku), je zcela odlišná a platí zde zcela jiná pravidla, než která jsou jim jako správná předkládána ve škole.

U těchto dětí je rovněž velmi častý fatalismus. Velmi rozšířené jsou například historky o tom, jak někdo "přišel k penězům", vždycky náhle, rychle a nečekaně a vždy velkou částku

bud' je dotyčný vyhrál, nebo uzavřel neuvěřitelně výhodný "kšeft", nebo se mu je podařilo získat vysloveně nelegální cestou; historiky o tom, jak někdo peníze vydělal, neexistují.

Typický znak pro romské děti žijící v prostředí sociálního vyloučení je snaha napodobit co nejvíce bílou většinu. To se však týká pouze vnějších znaků, jako je vzhled a oblečení a ekonomických statků, nikoliv životních strategií.

Rozhodnutí ke kriminální kariéře tak může vycházet z poznatku (často vycházejícího ze zkušenosti rodičů a okolí), že delikventní jednání je nejvhodnější životní strategie k dosažení některých cílů. Prostředí přechodných zón se tak stává místem, kde dochází k neustálé reprodukci delikventních vzorců jednání, které jsou zde vnímány jako zcela přijatelné.

2.5.1 Terminologie prostorové segregace

V obecném i odborném diskursu se můžeme setkat s mnoha pojmy, které označují sociálně segregované oblasti. Následující kapitola proto představuje krátký exkurs, který má za úkol objasnit význam pojmů, které sociální vědy využívají k označení sociálně segregovaných oblastí. Jsou to termíny ghetto a slum.

2.5.1.1 Ghetto

Ghetto je pojem, který je hojně využíván v médiích, ačkoliv to, co ghettem rozumí sociální vědy, v českých podmínkách v podstatě nenajdeme. V českém prostředí je jím často označována jakákoliv sociálně vyloučená lokalita. V evropském kontextu bylo slovo ghetto spojeno především s židovským obyvatelstvem (poprvé použito v r. 1516, na území Benátek, kdy Židé byli internováni na ostrov Ghetto nuovo) Během 19. století se pojem rozšířil po celé Evropě a byly jím označovány oblasti, kam bylo soustřeďováno židovské obyvatelstvo. (Toušek, 2007) Přitom byl tento pojem jasně oddělován od slova slum, které označovalo příměstské oblasti, které se vyznačovaly špatnými bytovými poměry a výskytem sociopatologických jevů.

Výše zmiňovaná chicagská škola pak aplikovala pojem ghetto na podmínky USA, a to především v důsledku hromadné migrace počátkem 20. let dvacátého století. Louis Wirth ve své klasické práci *The Ghetto* z roku 1928 poprvé konstatoval, že ghetto se nemusí týkat

pouze Židů, ale rovněž přistěhovalců. (Toušek, 2007)

Po druhé světové válce je pojem ghetto trvale spojen s Afroameričany a Amerika se tak po dlouhou dobu stala zemí dvou společností: bílé a černé. Ghetto však v této době nesymbolizovalo oblast úpadku a chudoby. Harlem, nebo chicagské ghetto bylo kulturním centrem, které mělo i vlastní buržoazii a elitu a tím se jednoznačně odlišovalo od slumů. Ghetto bylo místem sociální koheze, které do určité míry chránilo své obyvatele před marginalizací většinové společnosti a kde existovala fungující komunita a vertikální integrace. (Toušek, 2007) Ghetto tedy můžeme chápat jako extrémní formu segregace, kde se může jedinec ocitnout bez ohledu na svou ekonomickou pozici a naopak určující je jeho sociokulturní status.

Od 60. let však s postupující deindustrializací, změnami v sociální politice a rovněž urbánními změnami měnila ghetta v Americe na nehostinná místa plná beznaděje, rozkladu a vzrůstající kriminality. Zhruba v 90. letech se však americké ghetta opět stala místem extrémní chudoby bez rasové konotace, která byla typická velkou mírou výskytu asociálního jednání, chronické nezaměstnanosti a sociální izolace. V této souvislosti se hovoří o stadiu tzv. pokročilé marginality. V tomto období se rovněž prvotní význam pojmu ghetta začal rozplývat ve významu slova slum. V současnosti se pro tato místa v americkém kontextu vžil termín outcast ghetto nebo hyperghetto, aby byla významově odlišena situace v současných od „původních“ ghett.

V českém kontextu je velmi zajímavá poznámka Gabala (2006:11), který užívání pojmu ghetto považuje za naprosto nevhodné, neboť časem získalo zcela negativní konotace, především vlivem žurnalistického diskursu. Jednoznačně záporné vnímání vyloučených lokalit je pak spojeno s konkrétním praktickým jednáním. Nikdo z lidí, kteří tvoří majoritu, pak nechce bydlet v lokalitě, která je označována jako ghetto, častý je rovněž nezájem ze strany podnikatelů, kteří by se v těchto oblastech mohli stát například provozovateli služeb. Proto podle Gabala samotné označení určité oblasti jako ghetto přispívá k prohlubování sociálního vyloučení. (Gabal, 2006:11)

2.5.1.2 *Slum*

Termín slum označuje v českém jazyce chudinskou městskou nebo příměstskou čtvrť, pro kterou je charakteristická nízká kvalita bydlení a prakticky neexistující infrastruktura a veřejné služby. V evropském kontextu byla termínem slum označována v 19. století dělnická chudinská předměstí Londýna. (Toušek, 2007)

Slum je velmi těžké kvůli jejich komplexitě definovat několika málo parametry, místní variace slumů jsou natolik specifické, že není možné používat jediný soubor charakteristik na všechny slumy obecně. Přesto nalezneme některé jevy, které jsou společné většině slumů. Jsou to především nízká kvalita bydlení, extrémní výskyt sociopatologických jevů, špatné zdravotní a hygienické podmínky, velká hustota obyvatel. (Toušek, 2007)

Na rozdíl od ghetta slum není místem nedobrovolné segregace na základě etnické příslušnosti, náboženství nebo rasy. Hlavní společná charakteristika všech obyvatel slumu je chudoba, která často nabývá extrémních podob. Podle Touška slum není paralelním světem, ale jakýmsi patologickým satelitem metropole, na níž je závislý. Toušek ve svém článku věnovaném prostorové segregaci uvádí, že podle statistik z roku 2001 žilo ve slumech 941 milionů lidí, z toho jen 6% tvořili obyvatelé průmyslově rozvinutých zemí, zbytek obyvatel rozvojových zemí. Brazílie, Keňa, Argentina, Haiti, Indie, Jižní Afrika) Současně byl vysloven předpoklad, že v následujících třiceti letech vzroste počet obyvatel slumů na dvě miliardy. Slumy jsou tedy především součástí zemí s nízkým HDP a v těchto zemích analýzy ukazují na skutečnost, že tyto oblasti vznikají nejčastěji přílivem lidí z rurálních oblastí, kteří opouštějí své původní domovy v důsledku přírodních katastrof, ekonomických změn nebo vzniku ozbrojených konfliktů. (Toušek, 2007)

Pro evropský kontext je velmi důležité zmínit výskyt slumů v podobě tzv. romských (cigánských) kempů, které velmi často vznikají na okrajových, nevyužitých pozemcích ve velkých evropských městech. Mají buď dočasný charakter (zde jsou typickým příkladem slumy v Itálii, Francii a Španělsku), nebo vznikají trvale (zde můžeme jmenovat především Rumunsko a Bulharsko) Charakter slumů však naplňují také romské osady, které se

vyskytují na Slovensku a v Maďarsku a které se od slumů třetího světa liší pouze tím, že se nacházejí v extravilánu vesnic, avšak zcela se s nimi shodují v úrovni bydlení, často neexistujících inženýrských sítích a špatnou zdravotně-hygienickou situací.

3 CHUDOBA A SOCIÁLNÍ EXKLUZE

Ke vztahu sociální exkluze a chudoby lze říci, že chudoba pravděpodobně není ani nutnou ani postačující podmínkou sociálního vyloučení, o čemž nás přesvědčují příklady dobrovolné chudoby, které jsou známy z většiny historických společností. (Whelan a Whelan, 1997) Přechod od chudoby k vyloučení je snazší tam, kde dochází ke koncentraci chudoby a kde existuje propastný rozdíl mezi životní zkušeností chudých a těch ostatních. (Mareš, 2006)

Paugman (1996) definuje tři typy chudoby: **chudoba integrující**, která hrála významnou roli po celé 19. století a dosud v některých částech světa existuje (téměř všechny státy jižní Ameriky). Jedná se o situaci, kdy je chudých mnoho a svůj způsob života reprodukuje po mnoho generací. Významnou roli hrají silné rodové, rodinné a komunitní vazby a významnou roli hraje také náboženská víra. Podle Paugmana přetrvávala v Evropě tato forma chudoby asi do konce druhé světové války.

Druhým typem je **chudoba marginální**, která je typická pro období prudkého sociálního růstu, kdy dochází k sociálnímu vzestupu takřka celé populace. Chudoba se mění na výjimku, kdy chudí jsou "neviditelní", zároveň se však ve vztahu k nim projevuje velká míra stigmatizace. Jejich neúspěch ve společnosti je přičítán jejich osobnostním hendikepům. Typickým představitelem tohoto typu chudoby se tak stává člověk s poruchami osobnosti, alkoholik nebo narkoman.

Konečně třetím typem je podle Paugmana pro postindustriální společnost typická **chudoba diskvalifikující**. Cestou do tohoto typu chudoby představuje především dlouhodobá nezaměstnanost. Přestože se chudoba týká poměrně velkého počtu lidí, netvoří, na rozdíl od chudoby integrující, přijímanou společenskou normu. Ve zbytku společnosti, který není chudobou postižen, se objevuje obviňování samotných obětí.

3.1 Kultura chudoby

Koncept sociální exkluze může pomoci hledat strukturální příčiny vyloučení a analyzovat jejich mechanismy působení. Mnoho nám neříká o tom, jak takový život v chudobě či v

sociálním vyloučení vlastně vypadá, jaké jsou strategie jednotlivých aktérů na toto vyloučení. Na tyto otázky se naopak snaží nalézt odpověď koncept kultury chudoby. Koncept má pomoci vysvětlit některé fenomény, které byly až dosud považovány za charakteristické pro některé etnické skupiny.

Autor tohoto konceptu Oscar Lewis formuloval kulturu chudoby jako „specifický konceptuální model, který popisuje subkulturu západní společnosti, která má vlastní strukturu a vnitřní logiku a vlastní způsob života, který je předáván z generace na generaci. Kultura chudoby je dle Lewise reakce a adaptační mechanismus na určité podmínky ve společnosti. Jakmile jednou vznikne, má tendenci se reprodukovat.“ (Lewis 1968, in Toušek 2006:297)

Koncept kultury chudoby je tedy adaptační strategií na sociální vyloučení. Kultura chudoby má přitom vlastní strukturu a logiku a není založena na stavu nedostatku něčeho, avšak naopak poskytuje návod na život a nabízí soubor řešení problémů. Kultura chudoby je nezávislá na etnicitě, její představitelé vykazují podobnost v rodinných strukturách, v mezilidských vztazích, zvycích, v hodnotovém systému a orientaci v čase

Koncept kultury chudoby podle Lewise počítá s určitými předpoklady, které musí být splněny, aby tento způsob života mohl vzniknout. Je to existence peněžně-tržní ekonomiky, která využívá námezdní pracovní sílu a vyrábí za účelem dosažení zisku. Dále stálá vysoká míra nezaměstnanosti nebo nedostatečné zaměstnanosti a nízké mzdy pro nekvalifikovanou pracovní sílu. Patří sem rovněž situace, v níž společnost nedokáže lidem s nízkým příjmem nabídnout adekvátní sociální, politický, ani ekonomický aparát, a to ani na bázi dobrovolných organizací, ani vládních zařízení a nakonec celospolečenské poměry, kdy dominantní třída prosazuje a uplatňuje hodnotový systém, který vysoce oceňuje šetrnost a hromadění bohatství a majetku a je zdůrazňována možnost vertikální sociální mobility: špatné socioekonomické postavení je zdůvodňováno osobní nedostatečností a méněcenností jedince. (Lewis, 1968)

Lewis označuje kulturu chudoby za subkulturu západního společenského uspořádání. Uvádí některé hlavní znaky, které kultury chudoby charakterizují. (Lewis 1966) Mezi ně patří:

- skutečnost, že chudí se neangažují ani nezačleňují do významných společenských

institucí

- lidé kultury chudoby vytvářejí málo bohatství a málo ho také dostávají zpět, typický je chronický nedostatek peněz v domácnostech
- existuje zde sice vědomí hodnot střední vrstvy, avšak lidé podle nich nežijí (např. Deklarují, že oficiální uzavření sňatku je ideální formou soužití, v praxi však sňatky uzavírají málokdy)
- existence nedůvěry vůči základním institucím většinové společnosti (policie, školství)
- jedinec žijící v tomto prostředí má silný pocit fatalismu, bezmoci, závislosti a méněcennosti
- je typické, že lidé kultury chudoby mají pouze lokální a provinciální rozhled a znají jen své okolí a svůj způsob života a přestože jsou vnímaví k symbolům statusu, nemají vlastní třídní povědomí

To co Lewis konstatuje obecně o kultuře chudoby vztahuje Jakoubek na některé rysy romské kultury a kultury chudoby jsou identické (např. vysoká porodnost, značná tolerance k sociopatologickým jevům, nedůvěra ke státním institucím, životní strategie zaměřená na přítomnost, násilí vůči ženám...) „takže v každém jednotlivém případě není možné vynést s konečnou platností verdikt, zda tyto rysy náleží k romské kultuře, či ke kultuře chudoby.“ (Jakoubek, 2006)

3.2 Kritika konceptu kultury chudoby

Lewisovu konceptu kultury chudoby je adresována řada výtek. Především jednostranný zájem o rodinu jako hlavní reprodukčního činitele chudoby, aniž by zohledňoval také okolní sociální prostředí, (Lewis se při svých výzkumech věnoval především prostředí rodiny a unikly mu tak znaky formální i neformální organizace celé komunity). Toušek zmiňuje badatele, kteří při svých výzkumech dospěli k závěru, že některé znaky kultury chudoby tvoří část širokého souboru znaků, které jsou typické pro většinovou společnost. Další výzkumy potvrdily Lewisovu teorii a již zdůrazňovaly, že je možné najít odlišné znaky v podobě hodnotového systému, který se vyskytuje u lidí žijících v kultuře chudoby. (Toušek, 2006:294)

Podle Touška lze za výrazně negativní rys Lewisova konceptu označit jeho staticnost - nedostatek dynamiky - z níž pak vyplývá jakási fatálnost konceptu. Kultura chudoby může být vnímána jako neustále se reprodukující nadindividuální entita, která nemá žádný vztah ke kulturní změně a širšímu sociálnímu prostředí, takže se zdá jako by jedinci přestali být aktivními činiteli. Toušek si rovněž pokládá otázku, zda Lewisův koncept lze označit spíše za explanační nebo deskriptivní, přičemž v případě, že jej budeme považovat za model explanační, je třeba nejen vysvětlovat chování nositelů této kultury, ale je třeba se ptát po příčinách vzniku konkrétních vzorců chování. Nestačí konstatování, že se jedná o adaptační mechanismus na určité podmínky, neboť tyto podmínky musejí být předem specifikované a definované.

Toušek zdůrazňuje, že Lewis chápe kulturu chudoby jako důsledek situačních faktorů, přičemž za zdroj těchto vnějších podmínek označuje širší společnost. Lewis přitom zdůrazňuje úlohu socializace. Došlo tedy k situaci, kdy Lewisův koncept převzali za svůj kulturní deterministé a strukturální deterministé jej podrobili tvrdé kritice, přičemž Lewisovi vytýkali, že opomíjí roli společnosti při vytváření kultury chudoby a klade vinu za chudobu na samotné oběti. Podle Touška však, přestože liberální autoři koncept kritizují, nejsou s ním v zásadě v rozporu, což podporuje vznik pojmu *culture of segregation*. Toušek zde cituje studii American Apartheid, ve které autoři Massey a Denton píší: „Není to sebereprodukující se kultura chudoby, která brzdí vývoj vzdělání černošské populace, ale strukturálně vytvořená a udržovaná kultura segregace, která i když je užitečná v adaptaci na realitu ghetta, znemožňuje socioekonomický vývoj uvnitř širší společnosti.“(Massey, Denton,1993: in Toušek 2006)

3.3 Underclass

Jestliže předchozí kapitola byla věnována konceptu kultury chudoby, rozšířeném především v evropském diskursu, je namístě zmínit také koncept underclass typický především pro USA a částečně také Velkou Británii. Za otce pojmu je považován Gunnar Myrdal, který jej použil ve své knize *Challenge to Affluence* a který na nezaměstnanost na rozdíl od jiných autorů nenahlížel jako na cyklický, ale strukturální jev. (Toušek, 2006)

Rozšířenost konceptu underclass souvisí s neokonzervatistickou tradicí a výše

zmiňovaným dílem Ch. Murraye Příliš mnoho dobra.

Lze říci, že někteří autoři považují underclass spíše nežli za analytický koncept, za pouhý pojem, který se vyznačuje vágností, a směřující k etiketizaci určitých skupin lidí. Toušek cituje Auletta a jeho čtyři kategorie lidí, které spadají pod termín underclass: pasivní chudé, pouliční kriminálníky, pasáky a ostatní jedince z černé ekonomiky a konečně traumatizovaná individua jako jsou narkomani, alkoholici, bezdomovci nebo mentálně postižené osoby.

Giddens se naopak soustřeďuje na etnický aspekt pojmu, když odkazuje na práci W. J. Wilsona, podle kterého hraje hlavní roli důvodu existence černošských ghett v USA nikoliv rasová diskriminace, ale ekonomické faktory a především strukturální faktory.

Spor, který americká sociologie vede o povaze "underclass", v zásadě spočívá v hledání příčin deklasování určitých skupin lidí. Wilson je spatřuje v rozsáhlých strukturálních, ekonomických a sociálních změnách, ke kterým docházelo v USA během 80. let, kdy vznikala městská ghetta, ve kterých žijí lidé, kteří se ocitli zcela mimo sociální strukturu společnosti. Právě ve zdůrazňování strukturálních příčin vzniku underclass lze spatřovat styčné body s konceptem sociální exkluze.

Naproti tomu neoliberalní a neokonzervativní vědci spatřují důvody vzniku underclass v morálních nedostacích jedinců. K ilustraci tohoto přístupu cituje Toušek L.M. Meada, který, podobně jako Murray, připisuje vznik underclass selhání sociální politiky, respektive její nadměrné štědrosti, která zbavuje lidi motivace a která nezdůrazňuje povinnosti každého člověka plynoucí z občanství. Sociální stát tak podle Meada vytváří masu závislých jedinců, kteří se následně chovají patologicky.

Toušek rovněž zmiňuje důležitou skutečnost, že zatímco koncept kultury chudoby zahájil sérii sociálních programů, neokonzervativně pojatý koncept underclass přinesl spíše snahu "zeštíhlení" sociálního státu a rovněž kriminalizaci chudoby, která je dnes v USA zvláště patrná.

V díle *Tekuté časy*, cituje Z. Bauman Roberta Castela, který předpovídá vznik tzv. nebezpečných tříd, které podle něj vznikly z neintegrovaného nadbytku populace, který byl mylně považován za vyloučený pouze dočasně. Nyní jsou však tyto třídy považovány za

neasimilovatelné, neboť pro ně nelze najít jakoukoliv užitečnou funkci, kterou by mohly plnit v rámci sociálního řádu. Příslušníci této vrstvy jsou označováni za nadbytečné a jsou vyloučení napořád, jsou exkomunikováni, aniž by jim byla poskytnuta šance na návrat a jejich vyloučení lze jen stěží považovat za výsledek momentálního neštěstí. Podle Baumana je to právě ona neodvolatelnost exkomunikace, která z „podtříd“ dělá třídy nebezpečné. Příslušníci underclass se tedy podle Baumana vyznačují především tím, že neplní žádnou z vyzkoušených, uznaných, a nepostradatelných funkcí, které vykonávají ostatní členové společnosti. Ti členy underclass nazývají různě: kriminálníci, asociální živly, sociálně nepřizpůsobiví a je zřejmé, že se vzájemně liší spíše oficiální klasifikací a zacházením, jež je jim přisouzeno, než svou reálnou pozicí. Lidé dlouhodobě bez práce jsou tak stejně jako lidé ve vězení nahlíženi nikoliv jako dočasně vydědění z normálního společenského života, které je třeba rehabilitovat nebo převychovat a poté vrátit do normální společnosti, ale jako permanentně nepřijatelní a nezpůsobilí pro „sociální recyklaci“, jako něco zlého, co je třeba držet v bezpečné vzdálenosti od společnosti občanů, kteří dbají zákonů. (Bauman, 2008: 67-69)

4 ROMOVÉ A SOCIÁLNÍ VYLOUČENÍ

4.1 Terminologie, aneb kdo je to vlastně Rom?

Jelikož praktická část práce je zaměřena na brněnskou sociálně vyloučenou lokalitu, kde Romové tvoří většinu, je nezbytné zamyslet se nad samotným slovem Rom, tedy nad tím, kdo jím bývá označován, či kdo se jím sám označuje a co s sebou toto označení přináší. Následující kapitola se pokusí samotný koncept romství problematizovat, a to především z hlediska existence či neexistence romství jako statické entity, která disponuje pevnými a neměnnými charakteristikami jako je například pocit sounáležitosti s komunitou, používání stejného jazyka nebo fyzický vzhled. Vycházíme přitom především ze sociálně antropologických teorií sociálního konstruktivismu, které reprezentuje plzeňská antropologická škola.

Gabal (2006, 10) konstatuje, že jedním z významných faktorů sociálního vylučování je právě připsané romství a pojmy jako nepřizpůsobivý a sociálně vyloučený implikují slovo Rom. Je tedy patrné, že koncept sociálního vyloučení je v českém kontextu vysoce etnizovaný. Hovoříme-li o etnicitě, mluvíme vlastně o institucionalizovaném vztahu mezi jasně stanovenými kategoriemi, které se vzájemně považují za kulturně odlišné a v případě intenzivních kontaktů se mohou stávat jedna druhé podobnější, ačkoliv tím více uvažují o vzájemných odlišnostech. Etnicita je tedy konstruována prostřednictvím sociálního kontaktu. (Eriksen, 2006:45)

Moravec (2006, 14-17) navrhuje následující rozlišení toho, co myslíme, pokud hovoříme o Romech:

- 1) **Romové, nositelé romské kultury**, tedy kultury, která je u nás reprezentována některými prvky tradiční kultury slovenských romských osad, které jsou lidmi prožívány a dále reprodukovány. Hovoříme především o rituálech čistoty a nečistoty, víře v nemrtvé (muly) a především o zásadním významu příbuzenství. (Moravec, 2006:14) S tím úzce souvisí tematizace hranic v rámci etnicity, tak jak o nich hovoří Silvermann (2008:28). Být Romem tedy znamená nebýt Neromem (gadžem). Jedná se tedy o systém binárních rozdílů mezi insidery a outsidersy. Oddělení Romů a gadžů má podle Silvermann základ v systémech tabu, který se

týká znečišťujících nebo nečistých osob, jídel, míst, částí těla, nebo znečišťujících témat. Romství je spojeno s maskulinitou, zdravím, štěstím a čistotou, naopak ke gadžům se váže nečistota, feminility, selhání. Gadžové jsou nečistí právě tím, že neznají systém tabu. (Silvermann, 2008: 28) J. Okely ve svých výzkumech došla k závěru, že etnická kultura není schopna existovat samostatně, ale je naopak podmiňována širokým ekologickým kontextem majoritní kultury, přičemž tato majoritní kultura je jakousi referenční vrstvou, komplementem či dokonce parodií hodnot ve významu etnické kultury. (Okely 1983: 33-34 in Jakoubek a kol. 2008:242)

O romské kultuře někteří badatelé hovoří jako o *romanipen*. Andrzej Mirga spojuje romanipen se sférou romského uvědomění tedy se způsobem jakým o sobě Romové uvažují a jak se vypořádávají se svou izolovaností. S romanipen se pojí jisté kulturní charakteristiky, které jednotlivé romské skupiny považují za klíčové. Samotná romská kultura tedy umožňuje podle Mirgy identifikovat ostatní a definovat druhé osoby ve vztahu k sobě samému. (Mirga, 2008: 245)

- 2) **Romové ve smyslu sebeidentifikace.** Rom je tady ten, kdo se za Roma sám považuje a to bez ohledu na to, zda to deklaruje institucionálně například v rámci sčítání lidu. K romské národnosti se v České republice tradičně hlásí nízký počet osob, avšak podle Hirta a Jakoubka (in Klíčová, 2004: 98) tato skutečnost není důsledkem obav, strachu nebo záměny pojmů národnost a státní příslušnost, ale je obrazem sociální struktury romských společenství, která jsou organizována na základě příbuzenství a nedůležitosti konceptu národa. Moravec v této souvislosti hovoří o rozličných způsobech kolektivní sebeidentifikace. Ty, které nazýváme etnicitou a národností, jsou produktem modernity a ty společnosti, které neprošly procesem národního obrození, tedy procesem etnické revitalizace, postrádají pocit příslušnosti k určité národnosti. (Moravec, 2006: 16) Moravec dokonce tvrdí, že pokud někdo o sobě řekne, že je Rom, může to znamenat mnoho různých věcí a jestliže se chceme dozvědět co přesně, musíme se dotyčného zeptat. Každý má právo se identifikovat s jakoukoliv kolektivitou. (Mohu se tedy považovat především za Horvátha, nebo především za Brňana, nebo především za Čecha, především, když mi okolí naznačuje, že být Romem znamená být občanem druhého řádu.) (Moravec, 2006:17) V tom se shoduje s čelným představitelem chicagské školy Robertem Parkem, který hovoří o fluidním charakteru etnických kategorií,

kdy se relativní význam etnické příslušnosti mění v rámci různých sociálních kontextů v rámci moderního městského života. Z tohoto pohledu tedy může mít jedinec mnoho identit podle jednotlivých sociálních skupin, do kterých patří. Svou roli zde hraje i vzájemná izolovanost jednotlivých skupin. (Park, 1955: in Eriksen 2006: 48)

- 3) **Rom jako charakteristika připsaná zvnějšku.** Za Roma je považován ten, kdo je za něj označován významnou částí svého okolí. Moravec (2006: 18) konstatuje, že lidé v běžném uvažování o druhých obvykle nepřemýšlejí v rámci jejich kultury nebo jimi zvolené identity a Romové bývají obvykle identifikováni majoritou na základě takzvaného „typického vzhledu“. V konkrétním chování jednotlivých sociálních aktérů to znamená, že například politici nebo úředníci jednají také na základě svých představ o tom, kdo je a kdo není Rom. Samozřejmě se pak mohou dopouštět omylů, které jsou významné v rámci praxe. (Moravec, 2006: 18) Souvisí to se skutečností, že neromská majorita považuje všechny Romy za homogenní masu. Představa o této skupině je často tvořena vrstvami stereotypů a často mají tyto stereotypy k alespoň částečně objektivnímu a adekvátnímu popisu velmi daleko. (Salo, 1979 in Jakoubek 2008: 206) Romové jsou majoritou vnímáni jako cizinci, přičemž - jak tvrdí Mirga - tato kategorie má významnou kulturní funkci; je to referenční bod, jestliže definujeme sami sebe. Do cizinců projektujeme mnohé kulturní antitypy a jako základ pro hodnocení a kategorizaci cizinců slouží naše vlastní skupiny a její životní standardy. (Mirga, 2008:245)

Na tomto místě je třeba zdůraznit, že předmětem textu praktické části této práce jsou pouze Romové, kteří se ocitli v podmínkách sociálního vyloučení. Modely chování, které zde budou popsány, rozhodně nemohou být vztahovány na Romy obecně. Zároveň se můžeme s tvrzením Moravce, že „kategorie etnicity nebo romství, pokud nejsou užívány jasně, pokud není jasné, zda a jak konkrétně do věci vstupují, vedou k zamlžení celého tématu.“ (Moravec, 2006:25)

4.2 Romové na českém území v druhé polovině 20. stol.

Chceme-li pochopit současnou situaci sociálního vyloučení romských populací, je třeba obrátit se do minulosti a alespoň v krátkosti sledovat a popsat osudy Romů na území českého státu v uplynulých sedmdesáti letech.

Na jižní a jihovýchodní Moravě vznikaly romské osady již asi od druhé poloviny 19. Století. Tyto osady nebyly příliš početné a většinou čítaly jen kolem 30 až 100 osob. Zde mají svůj původ romské rodiny, jejichž někteří potomci tvořili a do současnosti tvoří současnou romskou elitu (jedná se především o rodiny s příjmením: Daniel, Holomek, Herák, Malík, Ištván, Kubík). V pozdějších letech se v těchto oblastech usazovali i původně kočující Romové s typicky českými jmény jako Růžička, Janeček, Vrba. (Horváthová, 2002: 40)

Tuto dobu až do konce První republiky lze na Moravě označit jako období asimilace, ale také postupně velmi slibně se rozvíjející integrace, kdy Romové usazení v moravských vesnicích postupně přejímali zvyky a způsob života místních starousedlíků. Děti zde povinně navštěvují školu a celé rodiny se stávají právoplatnými obyvateli obce. Současně s těmito usazenými Romy přicházejí na naše území z Haliče a z Uher kočovní Romové, kteří se nazývají olašští a pro které zůstává kočování typickým způsobem života. (Horváthová, 2002:41)

V tomto období probíhala integrace vždy spojeně s asimilací, a tolerance vůči Romům byla podmíněna jejich upouštěním od vlastního způsobu života, zvyků a tradic. Již tehdy tak, podle Horváthové, docházelo k zpřetrhání některých rodových vazeb s původní komunitou, na kterou již nebylo možno nijak zpětně působit.

V důsledku přijetí rasových norimberských zákonů v nacistickém Německu docházelo k živelnému zvyšování počtu Romů na našem území, což vyvolávalo averzi u místního obyvatelstva, zhusta přiživovanou politickými stranami. Je možné říci, že již vláda druhé pomnichovské republiky se začala zabývat myšlenkou nucené koncentrace Romů v pracovních táborech a Romové se museli prokazovat tzv. cikánskými legitimacemi. V období protektorátu Čechy a Morava byla od jara 1943 až do července 1944 deportována naprostá většina Romů do koncentračních táborů, především do - k tomu

účelu zbudovaného - cikánského tábora v rámci vyhlazovacího komplexu Auschwitz-Birkenau. (Horváthová, 2002:46) Po skončení druhé světové války tak bylo území Čech a Moravy v podstatě bez Romů.

Poněkud jiná situace panovala v té době na Slovensku, kde se na rozdíl od protektorátu Romové nestali obětí holocaustu, přestože atmosféra ani zákony v samostatném slovenském státu jim nebyly příznivě nakloněny. (Pavelčíková, 2008:67) Zde je na místě zmínit některá specifika soužití Romů a majority na slovenském venkově v období před druhou světovou válkou, neboť změny v tomto soužití a zejména vlivy postupující industrializace zásadně ovlivnily průběh poválečné migrace Romů na území Čech a Moravy.

Je třeba si uvědomit, že vztahy mezi majoritou a Romy na slovenském venkově byly charakteristické především vzájemnou kooperací, a to především v rámci agrárního systému. Romští řemeslníci, především drobní kováři, zásobovali rolníky a sedláky nezbytnými výrobky jako byly vinařské nože, podkovy, hřebíky řetězy, a podobně. Stejně tak nepálenými cihlami nebo košíkářskými výrobky. Zatímco těmito řemeslným činnostem se věnovali muži, ženy nabízely své služby jako pomocné síly na polích nebo v domácnostech. (Pavelčíková, 2008: 65) Vliv industrializace a rozšíření tovární výroby však způsobilo, že zcela klesla poptávka po tradičních romských výrobcích. To mělo za důsledek vyřazení mužů ze vztahů vzájemné kooperace, a proto zajištění obživy pro celé rodiny zůstávalo nadále pouze na romských ženách. Od třicátých let se však stává čím dál významnějším zdrojem příjmů chudinská péče a různé spíše neinstitucionalizované formy charity, kdy se romské komunity stávaly čím dál závislejší na pomoci ze strany domovské obce. Přesto v období hospodářské krize docházelo i k odchodům mužů za prací, což do určité míry rušilo izolaci romské osady a měnilo i sociokulturní systém romských komunit. Romské komunity i přes změny, kterými procházely jejich vztahy s majoritou, zůstávaly izolovány, v rámci interetnických vztahů autonomními uzavřenými společenstvími. Striktně dodržovaná endogamie a s ní spojená (téměř kastovní) hierarchie vztahů, byla jen postupně a velmi pomalu narušována přibýváním smíšených sňatků. Definitivní přelom znamenal podle Pavelčíkové konec druhé světové války, kdy kooperace s majoritou přestala na území zničeném válkou fungovat a započalo dlouhé období migrace směrem do Čech a na Moravu. (Pavelčíková, 2008:67)

Je zřejmé, že Romové, kteří začali přicházet koncem 40. na území Čech a Moravy, byli socializováni v prostředí stále agrárním. Proto pro ně byla konfrontace s realitou průmyslových měst, která byla velmi vzdálená jakékoliv jejich předchozí žité zkušenosti, často velmi obtížná. (Horváthová, 2006: 50) Stěhování Romů do Čech a na Moravu v poválečném období neprobíhala většinou živelně, ale bylo přímo řízeno státem, který prostřednictvím najatých náborářů vybízel k přesunu obyvatel jednak do pohraničních oblastí, ale především do průmyslových oblastí, kde měly nové pracovní síly obnovit válkou zničený těžký průmysl. (Horváthová, 2006: 51) Jednou z charakteristik moderní společnosti ostatně je prostorová mobilita směrem z agrárních do průmyslových městských oblastí, která však také vyvolává celou řadu doprovodných sociálních procesů. Zvládnutí těchto procesů závisí na celé řadě faktorů, jako jsou rozdíly mezi kulturními systémy, míra připravenosti přistěhovalců a celkové sociální a kulturní struktura. (Pavelčíková, 2008: 67) V této souvislosti je třeba zmínit, že Romové přicházejí většinou úplně nebo zcela negramotní: velmi často neprošli žádným vzdělávacím systémem a vzdělání jako takové pro ně nepředstavovalo žádnou hodnotu, které je třeba dosáhnout. Často jim činila výrazné problémy orientace v systému státní správy a soudnictví, postrádali tedy i tzv. funkční gramotnost, neboli soubor vědění, který by jim umožňoval porozumění a integraci do majoritní společnosti.

Od druhé poloviny 50. let se komunistický stát začíná intenzivně zabývat tzv. romskou otázkou. V této době jsou významné dva přístupy, a to etnický a asimilační. Komunistický režim nakonec upřednostnil politiku státem řízené asimilace, která byla často prováděna násilným způsobem. Romové měli nyní za povinnost usadit se tam, kde se právě nacházeli, často jim nebylo umožněno vrátit se zpátky na Slovensko. Některé slovenské romské osady byly dokonce vypáleny. Olašským Romům bylo zakázáno nadále kočovat. Horváthová (2008) označuje tento rychlý a násilný přechod přímo za jeden z kriminogenních faktorů.

Výraznou překážkou v začleňování se do urbánního prostředí představovala podle Pavelčíkové (2008) komunikace s většinovou společností. Hlavní překážku představoval často nesrozumitelný jazyk, zvláště tam, kde vyjadřoval abstraktní pojmy. Používání původní romštiny postupně mizelo a transformovalo se v etnolekt, který je používán i v současnosti. (Pavelčíková, 2008) Jazyková socializace v tomto etnolektu však výrazně

znevýhodňovala a do současnosti znevýhodňuje romské děti v českém vzdělávacím systému a je zřejmě jedním z faktorů, proč velký počet romských dětí končí v praktických školách.

V souvislosti se vznikem dnešních sociálně vyloučených lokalit je třeba zmínit skutečnost, že řízeným rozptylem Romů, kteří přišli v průběhu 50-80. let na české území, docházelo k rozbití rodinných a rodových komunit, které do té doby zajišťovaly dodržování určitých morálních pravidel. Postupně se vytrácela generační kontinuita, typická pro tradiční romské komunity a nové generace se stávaly vykořeněnými. Na druhou stranu, podle Pavelčíkové (2008), nejsnadněji zvládaly integrační a asimilační proces skupiny, které migrovaly bez vnějších zásahů, z vlastního rozhodnutí a pozvolna, které se snažily aktivně spolupůsobit na utváření příznivých podmínek v prostředí, kam přicházely a především skupiny, kterým se podařilo zachovat původní rodinné vazby, aniž by se příliš uzavíraly před majoritou. (Pavelčíková, 2008: 70-72)

Státem řízený program asimilace většinou nerespektoval přísné hierarchické vztahy, které panovaly v tradičních romských komunitách. Běžně tak docházelo k tomu, že v jednom panelovém domě byli nuceni vedle sebe žít *žužo Roma* (rituálně čisté Romové) a rodiny *degešů* (rituálně nečistí). Tímto způsobem vznikaly v sídlišťích velmi nesourodé komunity, které byly majoritou vnímány jako homogenní, přestože mezi nimi existovaly výrazné meziskupinové bariéry, které v podstatě znemožňovaly harmonické soužití v městském prostoru. (Horváthová, 2002: 50-52) Právě u těchto násilně smíšených komunit se podle Pavelčíkové nejčastěji projevovala hluboká krize sociokulturního systému. Tyto lokality se většinou ocitly zcela mimo zájem úřadů a byly dále zatěžovány neustálým přílivem dalších přistěhovalců, většinou bez řádné evidence. (Pavelčíková, 2008: 74)

4.3 Romové jako sociálně vyloučená skupina

Dříve než přistoupíme k popisu sociálně vyloučené lokality a jejich obyvatel ve městě Brně, na následujících stránkách se budeme věnovat obecným popisům charakteristik Romů jako sociálně vyloučené skupiny a následně specifikům sociálně vyloučených lokalit v České republice.

„Situace Romů je ve skutečnosti velmi málo známá. Její pochopení se omezuje často na socio-politická konstatování, která se opírají o několik málo známých kvantitativních zjištění. Nejčastěji se představy o této skupině dají shrnout: etnická menšina, konglomerát etnických skupin, nefavorizovaná sociální skupina, populace s marginálním chováním. Dostupná čísla se však neshodují, prognózám chybí přesnost a schopnost rozlišovat.“
(Reyners 1995:4, in Klíčová 2006:97)

Moravec se pokouší formulovat situaci Romů v České republice a říká, že velká část Romů tvoří v ČR vrstvu velmi chudých rodin a lidí, kteří jsou závislí na sociálním systému pomoci. Velmi často žijí v nevyhovujících podmínkách bydlení a rovněž jsou prostorově segregováni v rámci různých chudinských enkláv, čímž jsou izolováni od společenských institucí a to vše bez zřetelné perspektivy, že se tato situace zlepší. (Moravec, 2006:25)
Dostupné poznatky svědčí o výrazném zastoupení Romů mezi chudými domácnostmi a často se nacházejí v podmínkách hmotné nouze. (Klíčová, 2006:100)

Některé významné charakteristiky, které jsou typické pro sociálně vyloučené romské lokality, uvádí Šimíková (2003: 64)

- velká část obyvatel romských sociálně vyloučených lokalit má pouze základní (a často nedokončené) základní vzdělání
- část romské komunity tedy představuje nekvalifikovanou pracovní sílu
- častým a většinovým jevem je dlouhodobá nezaměstnanost
- vzhledem k nekvalifikovanosti se pracovní příležitosti omezují na fyzicky náročné, hůře placené a nestabilní (prekérní) zaměstnání
- příslušníci romské komunity jsou často účastníci šedé ekonomiky, tzv. práce načerno, čímž se zároveň dostávají do situace, kdy překračují zákon, neboť často zároveň pobírají podporu v nezaměstnanosti, kromě toho také vypadávají ze systému sociální ochrany,

neboť z pracovních vztahů, které jsou nuceni uzavírat, neplyne zdravotní ani sociální pojištění

- v České republice je velmi častým jevem diskriminace ze strany zaměstnavatelů, kteří Romy odmítají zaměstnat

- dlouhodobá nezaměstnanost, kdy je obvyklé, že ani jeden z rodičů legálně nepracuje, se reprodukuje, takže mechanismus sociálního vyloučení působí i na další generace

4.4 Romské sociálně vyloučené lokality v ČR

Ivan Gabal ve své zprávě Analýza romských lokalit (2006) definuje velmi přesně znaky, které jsou společné pro všechny sociálně vyloučené lokality. Ta může podle Gabala zahrnovat třeba jen jeden obytný dům, stejně tak celou městskou čtvrť. Do tohoto prostoru jsou vyloučení odkázáni, avšak je to rovněž místo, které sociální vyloučení vytvářejí. Podle Gabala (2006: 10) mohou být hranice této lokality symbolické, což je také případ brněnské sociálně vyloučené lokality, která je Brňany označována jako „Bronx“ a například tramvaje, které touto částí města projíždějí jako „romský dostavník“ (viz podkapitola symbolické vyloučení), tak fyzické, například je-li lokalita oddělena dálnicí, nebo je odříznutá od zbytku sídla např. průmyslovou zónou, vodním tokem, nebo do této části nezajíždí hromadná doprava (komplex masokombinátu Kladno). Gabal uvádí důležitou skutečnost, že charakteristickým rysem těchto oblastí je fakt, že jejich vyloučenost si uvědomují jak ti, kteří zde žijí, tak lidé žijící mimo ně. Přestože vyloučená lokalita je označována jako romská, naprosto to neznamená, že Romové v ní musí tvořit statistickou většinu.

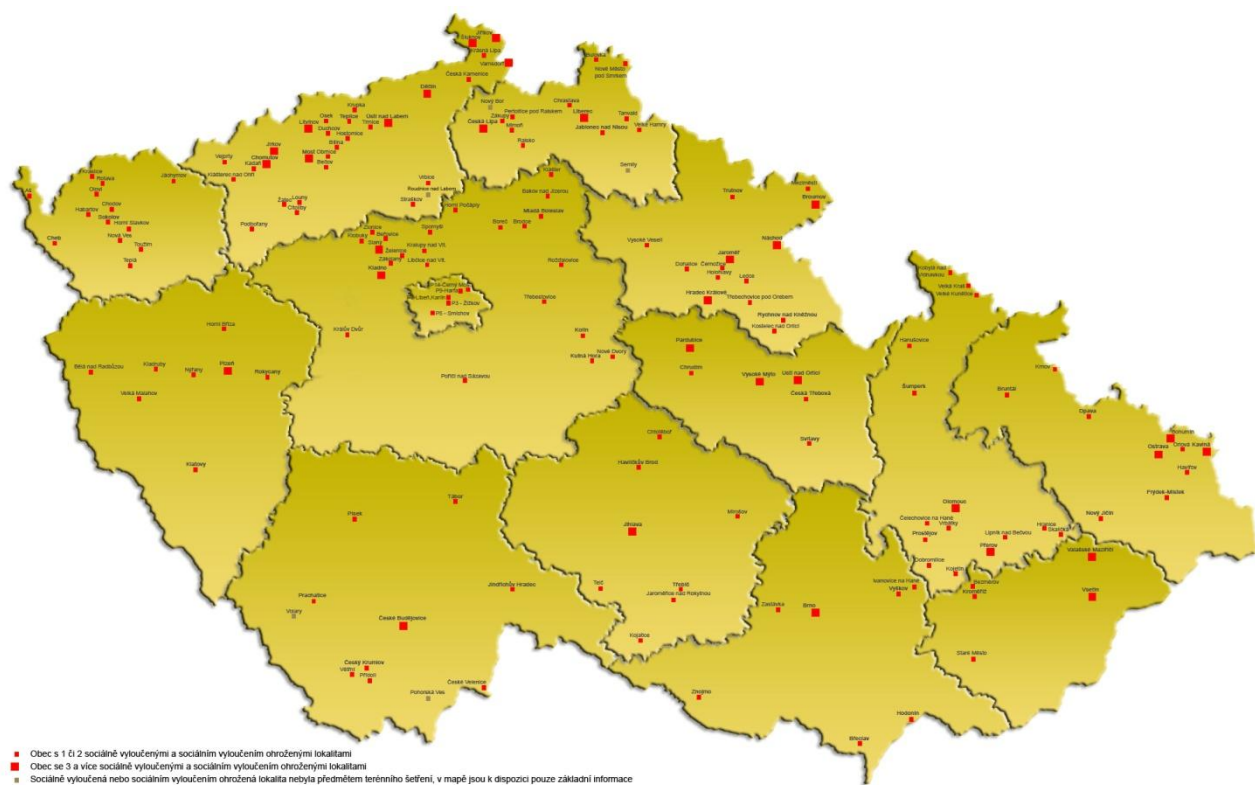
Podle Gabala vznikají romské vyloučené lokality především v důsledku:

- „přirozeného“ sestěhování romských rodin v obtížné ekonomické situaci do lokalit s dostupnějším bydlením

- vytlačování romských rodin z lukrativních oblastí, respektive z potenciálně lukrativních realit, a snaha o koncentraci romských obyvatel na jednom místě

- řízené sestěhování a to zejména ze strany obcí a měst lidí, kteří mají potíže s placením nájmu, anebo obecně lidí, kteří jsou považováni za nepřizpůsobivé do ubytoven nebo ho-
lobytů

V souvislosti s existencí sociálně vyloučených lokalit a životě lidí v nich se často užívá termín komunita. Zde je třeba souhlasit s autory, kteří užívání pojmu komunita odmítají a poukazují na skutečnost, že populace Romů žijících v podmínkách sociálního vyloučení obvykle postrádají charakter komunity, pokud komunitou rozumíme „seskupení, uvnitř kterého existují sociální vztahy a interakce, které za určitých okolností umožňují toto seskupení chápat jako subjekt nějakého procesu.“ (Moravec, 2006: 19-21) Moravec však dále upozorňuje na důležitou skutečnost, která bude ještě zmíněna v praktické části práce, totiž, že v romské kultuře má zásadní význam příbuzenství jako stěžejní forma sociální organizace. Z tohoto důvodu lze předpokládat, že jsou to právě rodiny, které budou schopny fungovat jako základní akceschopná jednotka s atributy vzájemné podpory a loajality. Naopak mezi jednotlivými rodinami lze předpokládat spíše lhostejnost, nebo dokonce snahu o separaci. (Moravec, 2006: 20). Pokud tedy v některých případech lze o komunitě hovořit, bude se spíš jednat o seskupení několika rodin. Komunitu tedy musíme vnímat jako spojení na základě příbuzenských vazeb.

Obrázek 2 Mapa sociálně vyloučených oblastí v ČR 1 (zdroj: Gabal, 2006)

II. PRAKTICKÁ ČÁST

5 METODOLOGIE VÝZKUMU

5.1 Etnografický výzkum jako užitá metoda

Pro výzkum života v sociálně vyloučené lokalitě jsem zvolila jako nejvýhodnější metodu etnografický výzkum. Hendl jej definuje jako metodu, která se provádí za účelem „získání holistického obrazu nějaké instituce nebo společnosti, přičemž se často jedná o skupiny, které jsou součástí vlastní společnosti. Při tomto typu výzkumu je kladen důraz především na studium a pozorování každodennosti“. (Hendl, 2005:117-120)

Hendl (2005) rovněž stanovil nejvýznamnější znaky, které etnografický výzkum charakterizují: -delší pobyt v terénu, kde se etnograf pohybuje ve stejném prostředí jako jím zkoumaná skupina, poslouchá, pozoruje, účastní se každodenního života

-používá mnohé metody získávání dat, jakými jsou zúčastněné i nezúčastněné pozorování, rozhovory individuální i se skupinou a také shromažďování artefaktů

-výzkumník následně zaznamenává pozorované a snaží se je interpretovat

Hovoříme-li o způsobu etnografického dokumentování vyzkoumaného, je třeba zmínit termín hustý popis, který poprvé použil Clifford Geertz ve svém díle *Interpretace kultur*. Hustý popis podle Geertze znamená, že „to, co nazýváme našimi daty, jsou ve skutečnosti naše vlastní interpretace interpretací jiných lidí týkajících se toho, co si oni myslí, že oni sami nebo jejich ostatní spoluobčané činí.... Etnografický výzkum je tedy mnohem více interpretační nežli pozorovací technikou.“(Geertz, 2000: 19) Etnograf podle Geertze „píše sociální rozmluvu: zapisuje ji. Etnografický popis má tedy tři charakteristické rysy: Je interpretativní, to, co interpretuje, je proud sociální rozmluvy; a toto interpretování spočívá ve snaze zachránit to, co se v této rozmluvě „říká“ před zánikem, v okamžiku vyřčení fixovat to v takové formě, abychom se k tomu později mohli znovu vrátit. (Geertz, 2000:31)

5.2 Průběh výzkumu

Vzhledem k rozloze brněnské vyloučené lokality jsem se rozhodla věnovat svůj výzkum lokalitě Cejl a bezprostředně přiléhajícím ulicím. (Stará, Bratislavská, Francouzská, Příční až po ulici Milady Horákové). Lokalitu jsem navštěvovala v průběhu tří měsíců. V prvním období jsem se věnovala pozorování života ve veřejném prostoru na ulicích, mimo domy. V této době jsem prováděla nezúčastněná pozorování jako outsider.

V další části výzkumu, kdy jsem již vstupovala do konkrétních interakcí s obyvateli lokality, jsem navštěvovala nízkoprahové kluby neziskových organizací, které v lokalitě působí. Mou pozici mi bezpochyby usnadnilo mé předchozí osmileté působení v lokalitě jako sociální pracovnice. Výhoda spočívala především v tom, že jsem nevstupovala do neznámého terénu, ale do prostředí, kde jsem již měla určitou síť kontaktů, kterou jsem mohla postupně rozšiřovat. Ta se netýkala pouze obyvatel lokality, ale také expertů (především sociálních pracovníků), kteří v lokalitě působí.

Má přítomnost v nízkoprahovém klubu nebyla vnímána jako rušivá ani ze strany klientů a klientek ani ze strany pracovníků. Právě toto prostředí pro mě bylo velmi významné. Bylo možné zde jednak sledovat sociální interakce aktérů v jejich přirozeném a známém prostředí a rovněž vést s nimi neformální rozhovory na různá témata. Skrze klienty, kteří do klubu přicházejí, jsem měla možnost seznámit se také s jejich rodiči nebo dalšími rodinnými příslušníky. Vzhledem k tomu, že nízkoprahové kluby se nacházejí přímo v domech, ve kterých bydlí samotní klienti, měla jsem posléze možnost navštívit i několik domácností a také se pohybovat uvnitř domů, na dvorech a pavlačích, tedy v prostorech, které mají poměrně velký sociální význam, jak se během výzkumu ukázalo.

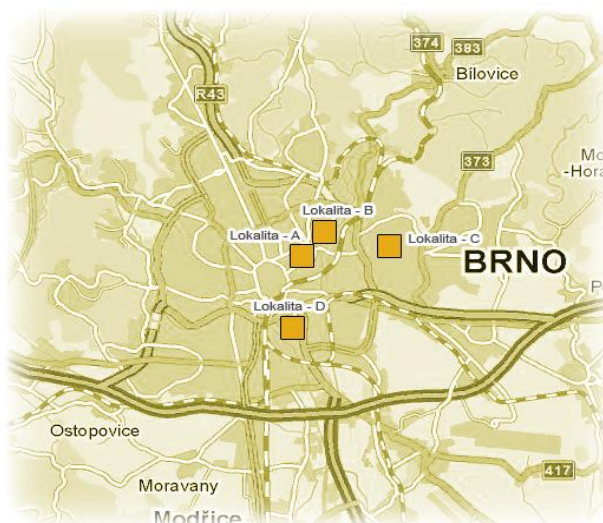
Na základě pozorování a rozhovorů jsem postupně identifikovala některá témata, která život v sociálně vyloučené oblasti charakterizují. Na základě toho jsem koncipovala jednotlivé kapitoly, ve kterých jsem se pokusila shrnout získané poznatky a doplnit je konkrétní výpovědi sociálních aktérů nebo popisem konkrétních situací, které téma ilustrují. V úvodu empirické části se proto věnuji popisu brněnských sociálně vyloučených lokalit s krátkým historickým úvodem a následně podrobnému popisu zkoumané lokality s jejími

specifiky, které ji odlišují od ostatních částí města. Do empirické části jsme zařadila rovněž přehled neziskových organizací, které v lokalitě působí a jejichž cílovou skupinou jsou lidé žijící v podmínkách sociálního vyloučení. Následující kapitoly jsou věnovány sociální stratifikaci a genderové socializaci, hospodaření sociálně vyloučených rodin, vzdělávání a rovněž problematice drog. Zároveň se objevila témata, která vzhledem k rozsahu a zaměření práce nebylo možné do ní zařadit, přesto by zřejmě bylo zajímavé věnovat jim samostatný výzkum. Takové téma představuje například religiozita u sociálně vyloučených romských obyvatel.

6 CHARAKTERISTIKA BRNĚNSKÝCH SOCIÁLNĚ VYLOUČENÝCH LOKALIT

Oblast sociálního vyloučení zahrnuje ulice, které přímo navazují na městské centrum, a proto v nich faktor prostorového vyloučení není na první pohled tolik patrný. Všechny sociálně vyloučené oblasti spadají pod městské části Brno- střed a Brno- sever.

Gabal ve své výzkumné zprávě z roku 2006 definoval v rámci města Brna několik sociálně vyloučených lokalit. (viz mapa), které označil písmeny a které můžeme blíže pojmenovat jako lokalitu A- Cejl, lokalitu B- Mostecká, lokalitu C- Životského a lokalitu D- Dorných. Gabalova zpráva bohužel vynechává ulici Milady Horákové, sousedící s ulicemi Stará a Francouzská. Na ulici Tuto ulici je třeba mezi sociálně vyloučené lokality zařadit, především domy číslo 17 a 19.

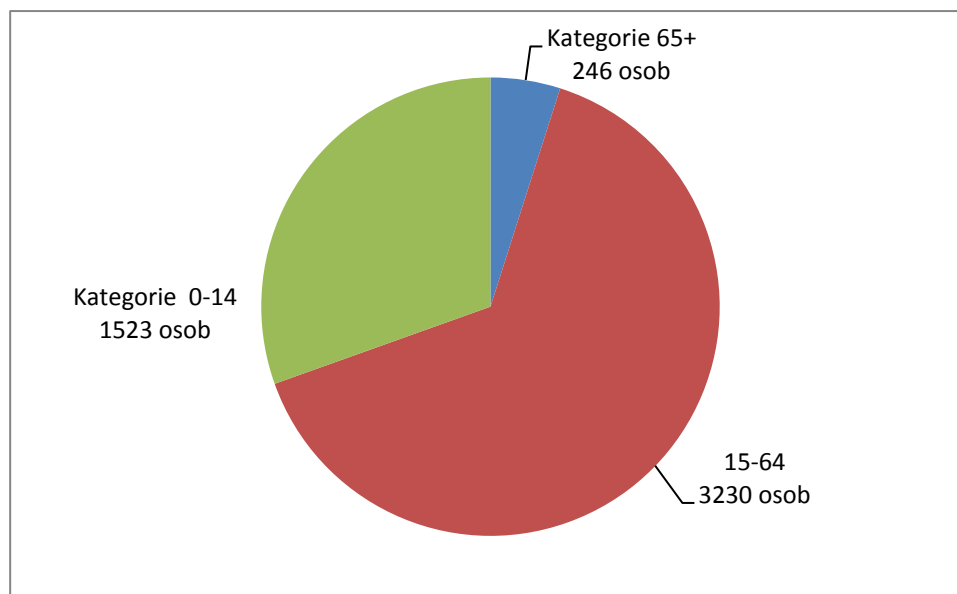
Obrázek 3 mapa brněnských sociálně vyloučených lokalit (Gabal, 2006)

Největší rozmach těchto brněnských oblastí je spojen s industrializací v 18. a 19. století. V tomto období zažívalo Brno vzestup především textilního průmyslu a v roce 1815 již existovalo na území Cejlu sedm větších textilních továren. Kromě toho se zde nacházel také chudobinec (Cejl 33) a opatrovna pro malé děti z dělnických rodin, zaměstnaných

v textilkách. (Kuča, 2003) Již kolem roku 1850 docházelo na ulici Cejl k velkému nárůstu obyvatelstva a také zvětšování objemu pavlačových domů, které jsou pro toto původně tovární a dělnické předměstí dodnes typické.

Lokalita Dornych byla v poslední čtvrtině 19. století poznamenána budováním železničních tratí a rozvojem průmyslu, takže urbanizace této oblasti skončila ještě před 1. světovou válkou. V období socialismu bylo celé území poznamenáno četnými demolicemi a také silnou dopravní zátěží. V současné době je však oblast Dornych předmětem přednostní urbanizace zejména v souvislosti s budováním Jižního centra. (Kuča, 2003:339-340)

Továrny, které se v těchto oblastech stavěly, měly převážně německé nebo židovské majitele a po druhé světové válce byly tyto objekty zkonfiskovány. Romové přicházejí ve větším počtu do Brna počátkem 50. let, v rámci první emigrační vlny ze Slovenska. Bydlí především na ulicích Francouzská a Bratislavská; již tehdy byly bytové poměry nevyhovující. Další emigrační vlna přichází v 70. letech, kdy na Slovensku pokračuje likvidace tradičních romských osad, a zdá se, že zatím poslední příchod většího počtu Romů souvisí se slovenskými sociálními reformami z roku 2003. (Dlouhodobý monitoring situace romských komunit v české republice, 2008) Obecně však lze říci, že proces emigrace ze Slovenska je průběžný a neustávající. Podle agentury pro sociální začleňování žije na území města Brna asi 7000 sociálně vyloučených Romů.

Obrázek 4 Odhad počtu Romů v lokalitě v jednotlivých věkových skupinách.

Celkový počet Romů 3001 – 5000

7 POPIS ZKOUMANÉ LOKALITY

Pro etnografický výzkum byla zvolena lokalita Cejl a jeho okolí až k ulici Milady Horákové. Tato lokalita zahrnuje ulice Bratislavská, Hvězdova, Příční, Stará, Soudní, Francouzská, Körnerova. Bezprostředně navazuje na lokalitu Mostecká

Jak již bylo výše řečeno, ulice Cejl přímo sousedí s centrem, jezdí sem několik tramvajových linek a dostupnost z centra města pěšky je maximálně deset minut. Ulice Cejl a její bezprostřední okolí se vyznačuje heterogenitou a to v několika oblastech. Z hlediska zastavby se zde setkávají zanedbané nájemní domy s novými kancelářskými budovami, kde má sídlo mnoho firem, ale také veřejných institucí (např. budova divadla Radost, developerský projekt IBC na ulici Příkopy) nebo nákupních center (Interspar). Typické pro tuto lokalitu jsou také jakési „slepé“ prostory, kde se nacházejí ruiny domů zarostlé plevelem (brownfields). Dále se zde vyskytují ve velkém množství herny, zastavárny nebo bazary a rovněž výkupny kovů. (např. na ulici Hvězdová, obyvateli přezdívána Osan) Jedná se tedy o služby typické pro oběh peněz v prostředí sociálního vyloučení. Často se vyskytují také sázkové kanceláře. Za pozornost stojí i místní obchody s potravinami. Kromě toho, že jde často o večerky, kde je zboží spíše dražší než v supermarketech, je možné na dveřích obchodů nalézt nápisy jako „Na dluh neprodáváme.“. V lokalitě se nachází také několik řeznictví, která mají zcela specifickou nabídku, o které informují na vývěsních tabulích. Nabízejí se tu tedy například střeva na výrobu romského pokrmu goja, často jsou nabízena žebra nebo bůček, tedy jídla, která jsou u Romů, kteří v oblasti žijí, velmi oblíbená.

Herny slouží obyvatelům lokality, především mužům, často jako místo setkávání, kde se domlouvá například nelegální práce, avšak v některých hernách dochází také k prodeji drog. Na druhou stranu se zde vyskytují také restaurace a kavárny, které jsou však navštěvovány především lidmi, kteří v lokalitě nebydlí. Celá oblast je velmi dopravně vytížena a prakticky zde chybí oddechové zóny. Jediný menší park se nachází na ulici Hvězdová a pak až za hranicemi lokality na náměstí 28. října

Lze říci, že zatímco ve dne lze na ulicích spatřit mnoho lidí, kteří oblastí jen procházejí, ve večerních hodinách jsou na ulicích v převážné většině obyvatelé lokality. Večer a v noci stojí v oblasti před supermarketem Interspar a také před squashovým centrem Radost prostitutky. Naopak v ranních hodinách lze převážně v letních měsících spatřit především na ulici Cejl postávající hloučky mužů oblečených v montérkách, kteří čekají na auto, které je odveze do práce. Tento jev je však nyní, zřejmě v důsledku krize a také zimního období, mnohem méně k vidění. Ulice jsou většinou plné dětí a to i v dopoledních hodinách, kdy probíhá vyučování. Jednou z charakteristik lokality je, že život místních obyvatel se často přesouvá na ulici a odehrává se venku. Lidé všech věkových skupin posedávají před domy nebo postávají v jejich průjezdech, často hraje hudba z oken bytů, z aut i mobilních telefonů. Vzhledem k tomu, že jedním z významných problémů lokality je zneužívání návykových látek, v ulicích lze poměrně často spatřit i osoby viditelně intoxikované.

Obrázek 5 Dům Cejl 41

Přestože vyloučená lokalita není nijak fyzicky oddělena od zbytku města, symbolické vyloučení je více než patrné, například v termínech, které používají lidé, kteří žijí mimo ni. Cejl a přilehlé ulice jsou označovány jako Bronx, tramvaj číslo 4, která celou lokalitou projíždí, je přezdívána romský dostavník, obchodnímu centru Interspar se velmi často říká „Romaspár“. Je tedy zřejmé, že tato lokalita je i přes svou heterogenitu vnímána jako špatná adresa. O tom nakonec svědčí také reklamní slogan jedné z kaváren na ulici Cejl, který zní „Dobrá káva na špatné adrese“.

7.1 Organizace působící v sociálně vyloučené lokalitě v Brně

Pro brněnskou sociálně vyloučenou oblast Cejl je typické velmi husté zasítování sociálními službami, které provozují neziskové organizace zaměřené především na práci s Romy. V následujícím přehledu jsou uvedeny ty nejvýznamnější z nich, které působí jako lokální partneři, a to i na úrovni integrační skupiny, která pracuje pod magistrátem města Brna. Dvě největší organizace IQ Roma servis a Drom romské středisko mají větší počet projektů, ve kterých se zaměřují na více cílových skupin a pracují také s celými rodinami, naopak projekt Pavlač občanského sdružení Ratolest je orientován primárně na děti a mládež, cílovou skupinou organizace Podané ruce jsou uživatelé drog. Platí, že jednotlivé organizace jsou rozmístěny v lokalitě tak, aby klienti měli sociální služby co možná nejbližší a je spíše časté, že klienti využívají služeb jedné organizace, i když samozřejmě existují výjimky. Následující text poskytuje přehled sociálních služeb, které jednotlivé organizace nabízejí, přičemž důraz je kladen na nízkoprahové kluby, tedy službu, kterou provozují všechny organizace, a o jejichž konkrétních projektech zaměřených na vzdělávání se ještě podrobněji zmíníme v následujících kapitolách.

7.1.1 IQ Roma servis

IQ Roma servis patří k nejvýznamnějším poskytovatelům sociálních služeb pro obyvatele sociálně vyloučených lokalit, přičemž důležitost této organizace nespočívá jen v široké nabídce, ale také ve snaze ovlivňovat politiku městských částí, ve kterých se vyloučené lokality nacházejí. Týká se to například projektů práce s nájemníky, kterým hrozí vystěhování pro dluhy na nájemném.

Tato organizace se nezaměřuje pouze na práci s dětmi a mládeží, přesto mládež tvoří významnou část jejích klientů. Pro tuto cílovou skupinu zde existuje nízkoprahový klub. Mezi hlavní služby patří sociálně právní poradenství (odborné sociální poradenství), podpora a asistence v terénu (zejména v domácnostech klientů; terénní programy) a vzdělávací a volnočasové služby (nízkoprahová zařízení pro děti a mládež). Poradenství a asistence klientům jsou poskytovány v nejrůznějších oblastech života (bydlení, zaměstnání, vzdělání, dluhy, péče o děti, rodinné vztahy atd.). Vedle pomoci pracovníků sociálně právních pora-

den a terénních sociálních pracovníků mohou klienti získat radu a podporu i v poradně pro volbu školy, resp.povolání. Dětem a dospívajícím (i dospělým) IQ Roma servis nabízí širokou nabídku vzdělávacích a volnočasových aktivit a to především v rámci nízkoprahového zařízení (klubu). Pedagogičtí pracovníci jsou připraveni i na klienty, které nelákají nabízené aktivity, ale chtějí si jen přátelsky povídat nebo pomoci s řešením problémů. Během školního roku je klub otevřen každý všední den v odpoledních hodinách. (podle www.iqrs.cz)

7.1.2 Drom romské středisko

Obrázek 6 Bratislavská 41 rok 1987, kde dnes funguje projekt komunitního bydlení (Kuča, 2000, s.324)

Sídlo organizace Drom romské středisko se nachází v pavlačovém domě na ulici Bratislavská. Jedná se o úspěšný projekt komunitního bydlení ve městě Brně, kdy se nájemníci sami podílejí na údržbě domu a zároveň mohou využívat sociální služby, které Drom nabízí. Na opravách domu, které byly dokončeny v roce 2002, se podíleli sami nájemníci, kterým pak byly odpuštěny dluhy na nájemném. Součástí projektu komunitního bydlení bylo také zřízení funkce domovníka, kterým je jeden z obyvatel domu, a který za svou práci dostává plat.

Tato organizace se vyznačuje velkým záběrem programů. Je to jednak nízkoprahové zařízení (klub Brána) dětí a mládeže a rovněž program sociálně-zdravotních asistentů. Poslá-

ním nízkoprahového zařízení pro děti a mládež (dále jen NZDM) je poskytovat odbornou pomoc dětem a mladým lidem z Brna, již se ocitli v obtížné životní situaci nebo jsou ohroženi sociálním vyloučením, a to prostřednictvím nabídky sociálních služeb, vzdělávacích a volnočasových aktivit. Strategickým cílem NZDM je dlouhodobě poskytovat kvalitní a odborné sociální služby cílové skupině. Hlavním dlouhodobým cílem je nabízet takové služby, které vycházejí z konkrétních potřeb klientů. Důležitým dílčím cílem je přitom poskytování aktivit a činností zaměřených na prevenci, kdy cílem je snížení rizik sociálně patologických jevů. Okruhem osob, jimž je sociální služba určena, jsou děti a mládež ve věku 6–18 let, které se nacházejí v obtížné životní situaci nebo pocházejí ze sociálně znevýhodněného prostředí, a jsou tak ve větší míře ohroženy sociálně patologickými jevy. (podle www.drom.cz)

Hlavním úkolem zdravotně sociálního asistenta je pomáhat, radit a předávat informace z oblasti péče o zdraví osobám nebo skupinám obyvatel, které je postrádají. Jeho úkolem je dále spolupráce s terénními sociálními pracovníky, s kurátory, s protidrogovými koordinátory a se sociálními pracovníky místní samosprávy a především vytipování rizikových skupin obyvatelstva a rodin, jejich aktivní vyhledávání a práce s nimi přímo v místě, kde žijí, včetně sledování jejich migrace tak, aby nedocházelo k přerušování péče. Součástí programu jsou i preventivní aktivity zaměřené na důsledky zdravotního zanedbávání, minimalizace dopadu zanedbávání a osvěta v oblasti hygienických návyků, životosprávy a životního stylu jak u mladistvých, tak u dospělých (kouření, alkohol, nelegální drogy). (dle www.drom.cz)

7.1.3 Ratolest Brno o.s. - projekt NZDM Pavlač

Nízkoprahové zařízení pro děti a mládež Pavlač je nízkoprahovou sociální službou řadící se do služeb sociální prevence. Poslání programu je definováno úsilím o zlepšení kvality života dětí a mládeže, kteří se ocitli v nepříznivé sociální situaci a žijí v pavlačovém domě, kde se zařízení nachází, nebo v jeho blízkém okolí. Cílem klubu je nabízet dětem a mladým lidem pomoc a podporu při zvládnání každodenních situací, poskytnout bezpečný prostor pro aktivní trávení volného času, pomáhat jim s překonáváním handicapů způsobených prostředím, ve kterém žijí, a působit preventivně vůči sociálně patologickým jevům v jejich okolí.

Cílem zařízení přitom je poskytovat podmínky pro bezpečné trávení volného času, působit preventivně vůči sociálně patologickým jevům, snižovat sociální rizika vyplývající z konfliktních společenských situací, překonávat handicapy způsobené prostředím, ve kterém klienti žijí, a aktivizovat klienty k pozitivnímu ovlivňování vlastní životní situace.

Důležitou aktivitou, kterou NZDM Pavlač provozuje, je rovněž doučování a další vzdělávací aktivity. Součástí týmu jsou kromě sociálních pracovníků také speciální pedagogové. (dle www.ratolest.cz)

7.1.4 Podané ruce o.s., terénní programy

Cílovou skupinou této organizace jsou uživatelé drog, přičemž pracuje i s těmi uživateli, kteří se nacházejí mimo existující síť služeb. Prostřednictvím terénní práce této cílové skupině nabízí zlepšení situace uživatelů drog, prevence jejich poškození infekčním onemocněním a šíření těchto nemocí, prevence zhoršení zdravotní a sociální situace uživatelů drog, poskytování vyvážených informací o problému. Základním rysem přístupu je aktivní vyhledání, nízký práh vstupu do služby, zajištění anonymity klientů, podpora motivace ke změně rizikového chování. Terénní programy jsou dostupné celoročně, šest dnů v týdnu.

Terénní programy nabízejí pomoc v krizi na ulicích Brna, práci na dohodnutých místech (včetně bytů), výměnu injekčního materiálu, poskytování dalšího zdravotního materiálu, zdravotní poradenství, služby speciálně vybaveného automobilu pro výměnný program v méně dostupných částech Brna a rovněž sociální poradenství a zprostředkování kontaktu se zařízeními následné péče. (dle www.podaneruce.cz)

7.1.5 Dětský dům Zábrdovice

Nachází se v budově Zábrdovické fary a jeho zřizovatelem je občanské sdružení Petrov, které funguje pod brněnskou diecézí. Dětský dům Zábrdovice své programy orientuje především na práci s dětmi, mladými lidmi a rodinami. Provozuje nízkoprahový klub, který se kromě sociálních služeb orientuje také na volnočasové aktivity a doučování. Dětský dům Zábrdovice provozuje také sociálně aktivizační program Asaben zaměřený na práci

s rodinami, přičemž primární cílovou skupinou jsou děti od 4 do 7 let a sekundárně program pracuje s jejich rodinami. Také základem tohoto projektu je klub pro děti, přičemž terénní pracovníci tyto děti vyzvedávají přímo v rodinách a po skončení klubu je pracovníci opět odvádějí domů. Pracovníci navštěvují děti také doma. Cílem projektu je „spolupracovat s dětmi a jejich rodinami tak, aby děti byly připraveny na bezproblémový vstup do základní školy a ukázat rodičům, jak doma rozvíjet vzdělání svých dětí, pozitivně působit na rodiče, aby se zajímali o znalosti a dovednosti svých dětí, aby je v získávání znalostí a dovedností uměli podporovat a dále rozvíjet v domácím prostředí.“ (materiály DD Zábřovice)

8 SOCIÁLNÍ STRATIFIKACE

Brněnská sociálně vyloučená lokalita se vyznačuje značnou heterogenitou, navzdory tomu, jak ji vnímají lidé „zvenčí“, kteří většinou obyvatele vyloučené lokality označují souhrnně jako Cigány. Z hlediska jazykového členění, jestliže o sobě hovoří sami obyvatelé vyloučené lokality, téměř nikdy se nelze setkat s označením Rom Nejčastější rozdělení používané obyvateli lokality je *Cigán*, *Olach* (Vlach, Vlachyňka) a pokud se jedná o příslušníka majority *gadžo* (*muž*), *gadži* (*žena*). Při rozhovorech však často označovali partnery v rozhovoru majoritu jako „*vaše*“, poměrně často se pro označení majority objevuje také pejorativní termín *chrapouni*. Naopak pokud jsem hovořila s Olachem, občas se objevilo slovo *Rumungr* jako označení pro Cigány. V následujícím textu se proto přidržím terminologie partnerů při rozhovorech, přičemž označení Cigán je použito proto, že sami účastníci výzkumu jej využívají a ztotožňují se s ním v rámci sebeidentifikace, aniž by ho kdokoliv vnímal hanlivě. V tomto smyslu je mnohem hůře vnímáno slovo Cigán nebo sociálně nepřizpůsobivý. Stejně tak pro zástupce majority, kteří v lokalitě žijí v podmínkách sociálního vyloučení, používám termín *gadžo*.

„*Tam vaši ani vlašáci nechodí. Jenom cigáni.*“ (v rozhovoru o diskotéce
Oáza, terénní poznámky).

Slovem **Cigán** se označují a také jsou označováni lidé, kteří tvoří v rámci sociálně vyloučené lokality nejpočetnější skupinu. Jedná se o Romy, kteří na území Brna přišli původně ze Slovenska, přičemž některé rodiny zde žijí již několik desetiletí, jiní se přistěhovali v posledních letech. Velká část z nich rozumí romštině (*cigánštině*, jak nejčastěji svůj jazyk nazývají), přestože aktivně ji používá jen menší část.

Olaši jsou skupinou původně kočovných Romů, kteří přicházeli z území dnešního Maďarska a Rumunska. Olaši tvoří poměrně uzavřenou skupinu, která hovoří jazykem odlišným od cigánštiny (olaština) a v komunikaci mezi sebou navzájem jiný jazyk nepoužívají. Tato skupina dodržuje poměrně přísný a rigidní systém tradic, který se vyznačuje vysokým stupněm sociální kontroly, kdy každý má své přesně stanovené místo v rámci hierarchie utvářené v rámci velkorodin. Mezi tyto zvyky, patří například soudy (*krízy*) nebo unášení nevěst.

Je obvyklé, že olašská dívka má zůstat až do své svatby panna, na což rodiče velmi přísně dohlížejí. Sňatky jsou většinou smlouvené dopředu mezi rodinami a samotní snoubenci jsou nuceni se rozhodnutí rodiny podřídit. V olašských rodinách platí, že za nevěstu musí rodina ženicha složit určitý obnos, který se může pohybovat i ve stovkách tisíc. O výši této částky rozhoduje mnoho faktorů, mezi které patří především postavení rodiny v rámci olašské komunity, dále skutečnost, zda je dívka panna a rovněž to, zda je dostatečně světlá. Nejvíce ceněné jsou dívky se světlou pletí. Pokud rodina ženicha s výší částky, kterou má rodině nevěsty zaplatit, uchyluje se někdy k únosu nevěsty. Rodina dívky se v období před svatbou snaží únosu zamezit tím, že brání nevěstě vycházet z domu až do svatby. Často se však únosu nepodaří zabránit. Jestliže se dívka před svatbou ocitne v rodině ženicha a stráví tam noc, částka, kterou musí ženichova rodina zaplatit, se sníží. Pokud je některá z rodin se stavem věcí nespokojena, může se obrátit na soud (*kríza*). Jde o skupinu starších vážených mužů, představitelů nejvýznamnějších rodin. Rozhodnutí olašského soudu jsou zavázáni respektovat všichni zúčastnění. Rozsudky se většinou týkají finanční kompenzace mezi jednotlivými stranami. Nejvyšším možným trestem, který může olašský soud udělit, je exkomunikace z olašského společenství, avšak k těmto rozhodnutím se uchyluje velmi ojediněle.

Olaši se odlišují od Cigánů i úpravou zevnějšku a oblečením. Zatímco ženy nikdy nenosí kalhoty (ty mohou nosit, dokud jsou považovány za děti, tedy do první menstruace), ale vždy dlouhé sukně a také vlasy, které většinou upravují do uzlů svázaných na zátylku. Často jsou ozdobeny zlatem, typickým šperkem jsou masivní zlaté gombíky. Muži, především ti starší, nosí často obleky a boty zakončené dlouhou špičkou, které nazývají koně.

Mezi Olachy a Rumungry panují přísné hierarchické vztahy. Přestože skupina Olachů je exogamní, existují výjimky, kdy si olašský chlapec vezme dívku z majority, naopak se nikdy nestává, že by došlo ke sňatku mezi cigánskou dívkou nebo chlapcem a Olachem/Olaškou. Pokud navážou vztah příslušníci rozdílných skupin, rodiny se snaží jeho pokračování zabránit. Olaši považují Cigány za podřadnou skupinu, se kterou je lépe nevstupovat do žádných vztahů; považují je za nečisté, což se často promítá i do každodenního jednání. Někdy o sobě hovoří jako o šlechtě.

„To Cigáni tady dělají ten bordel, všechno tady vyhazují z okna, to tady dřív nebylo, než sem přišli Cigáni.“ (terénní poznámky, rozhovor s olašskou ženou o nepořádku na dvoře pavlačového domu)

Pocit nadřazenosti u Olachů zřejmě souvisí i s tím, že jsou obvykle majetnější než Cigáni, a zároveň mají tendenci stavět své bohatství výrazně na odívání, což demonstrují oděvem a velmi výraznou orientací na módní značky reprezentující luxus. Finanční prostředky pocházejí jednak z legálních činností jako je obchod (např. autobazary), nebo vlastnictví barů a heren, ale také z nelegálních činností, ke kterým patří také obchod z drogami nebo krádeže.

Charakteristickým znakem olašských rodin je užívání přezdivek. Každé dítě krátce po narození dostane přezdívku. Je obvyklé, že všichni chlapci v jedné rodině mají v rodném listě zapsáno jedno jméno (časté je např. Patrik), ale využívá se pouze přezdívka. (Korádo, Dolary, Lulutinka, Duna, Pajdo, Mundra, Drobo) Přezdívky mají dítě chránit před zlými duchy a jedním z důvodů je zřejmě také snaha o zmatení majoritních institucí.

Cigáni většinou respektují své nižší hierarchické postavení, na druhou stranu jejich zvyky (především unášení nevěst) považují často za zaostalé a v tomto smyslu se o Olaších vyjadřují s jistým pohrdáním. Na druhou stranu jsou často fascinováni olašskou okázalostí, kterou se snaží napodobit.

„Dyk Pipo, koně a tesilky má, však co ze sebe dělá Vlacha.“ (rozhovor dvou chlapců o třetím, který svým vzhledem připomínal Olacha)

Ve vztahu Cigánů k Olachům se často objevuje obezřetnost, která se projevuje například neochotou s nimi vstupovat do obchodních aktivit, neboť často panuje obava, že jakýkoliv obchod uzavřený s Olachem je pro Cigána nějak nevýhodný a může z něj vyjít výrazně poškozený.

Základním a nejvýznamnějším prvkem, který utváří sociální vztahy a je určujícím

prvkem v sociální organizaci je příbuzenství. U Cigánů hraje zásadní roli příslušnost k rodině, přičemž rodinou zde není myšlena rodina nukleární, ale naopak široké velkorodiny, které čítají několik desítek členů. Rodina je vnímána jako společenství, ve kterém fungují vztahy vzájemné solidarity a loajality jednotlivých členů. Zároveň funguje jako referenční rámec, místo, odkud se jedinec vymezuje vůči okolnímu světu, jež představují další cigánské rodiny, Olaši i gádžové. Příslušnost k rodině zároveň jedince zařazuje do hierarchického systému, který je utvářen pravidly rituální čistoty a nečistoty (*žužo/ degeš*). Platí, že nikdo sám sebe za degeše, tedy nečistého, neoznačí, přesto všichni vědí, kdo je příslušníkem „dobré rodiny“ a kdo nikoliv. Toto vědění se reprodukuje v sociálních interakcích všech aktérů žijících v lokalitě. V tomto smyslu v rámci lokality neexistuje žádná forma sociální koheze mimo příbuzenské systémy. Naopak v rámci rodiny jsou všichni členové vázáni pravidlem pomáhat těm členům, kteří se momentálně dostali do nepříznivé situace. V tom případě jsou jim ostatní členové rodiny povinni poskytnout pomoc například tím, že je ubytují nebo jim finančně vypomůžou. Význam rodiny dokládá také fakt, že nejhorší nadávky a urážky se vždy týkají zneuctění nebo prokletí rodiny. (*Abys zdechl ají s tvojou mamou. Rakovinu na to děcko, co nosíš.*)

Hierarchické rozdělení jednotlivých rodin se projevuje také výběrem partnerů, přičemž muži i ženy jsou nositeli a nositelkami sociálního statusu a hledají partnera, který pochází z rodiny se stejným sociálním statutem.

Jako Nikola je dobrá holka, ale abych s ní nechodil. Chcu si najít ženu ze slušné rodiny. (rozhovoru o vztazích s chlapcem, který pochází z rodiny s vysokým sociálním statutem)

Gádžové, kteří žijí v sociálně vyloučené lokalitě, jsou Olachy i Cigány vnímáni jako nejnižší postavená skupina, naopak gádžové často deklarují svou příslušnost k majoritě a od Cigánů i Olachů se často alespoň verbálně distancují. Pro příslušníky majority, kteří žijí v sociálně vyloučené lokalitě, je většinou příznačná velmi obtížná socioekonomická situace, což je dané i tím, že zde většinou absentuje širší rodina, která může zafungovat jako záchranná síť. Cigáni, Olaši i gádžové často verbálně vyjadřují „hrdost“ na příslušnost ke své skupině, přičemž se zpravidla vymezují proti ostatním. Paradoxně, když se narodí cigánské dítě, je velmi oceňováno, pokud má

světlou barvu pleti, nebo světlé (modré) oči.

Dívka z cigánské rodiny čekala narození dítěte s chlapcem-gadžem. Nezávisle na sobě jsem měla možnost vyslechnout budoucí babičky, které vyjadřovaly svá očekávání ohledně vzhledu budoucího vnuka. Zatímco cigánská babička vyjadřovala obavu „aby nebyl rezavej jak opice.“, gadžovská babička vyjadřovala přání „hlavně, aby nebyl moc černej.“

Přestože mezi jednotlivými skupinami existují poměrně přísně dodržované hierarchické vztahy, i mezi rodinami, které stojí na opačných pólech sociálního žebříčku, existuje v rámci lokality solidarita.

V zimním ročním období došlo k situaci, kdy dvě nezletilé děti (11 a 13 let) pocházející z rodiny s velmi nízkým socioekonomickým statusem se ocitly samy v bytě poté, co jejich rodiče odjeli na Slovensko za příbuznými. Děti zde ponechali bez finančních prostředků a také bez jídla. V jejich bytě byla v té době odpojena i elektřina. Sociální pracovníci se o této situaci dověděli až posléze, neboť děti se ujala jiná rodina, žijící ve stejném domě. Tato rodina má mezi ostatními poměrně vysoké postavení. Děti si vzala k sobě domů, kde jim poskytla kromě ubytování i jídlo. O děti bylo dobře postaráno až na skutečnost, že přestaly chodit do školy a tak se o celé situaci dověděl OSPOD (Orgán sociálně právní ochrany dítěte.), který začal celou situaci řešit.

Na výše popsané události lze kromě již zmiňované solidarity sledovat i další strategie chování, které jsou typické pro život v sociálním vyloučení. Je to především nechtít vstupovat do jakýchkoliv kontaktů s majoritními institucemi, především pak s těmi, které mohou působit represivně. V prostředí sociálního vyloučení panuje snaha řešit nastalé situace v rámci rodin a proto je zpočátku velmi těžké i pro nestátní neziskové organizace navázat s obyvateli lokality vztah důvěry tak, aby klienti začali se svými problémy sami přicházet. I tak je obvyklá výrazná dlouhotrvající obezřetnost ze strany klientů.

9 GENDEROVÁ SOCIALIZACE

Jestliže v předchozí kapitole jsme hovořili o sociální hierarchii a sociálním rozvrstvení, pak je nyní na místě zabývat se nositeli a nositelkami socioekonomického statusu; jakými mechanismy je konstruována jejich genderová role a jak je uplatňována sociální kontrola.

I u velmi malých dětí bylo možné pozorovat, že mají velmi přesné představy o tom, jak by se měla žena chovat. Byla jsem několikrát svědkem hry menších dětí "na rodinu". Bylo zajímavé, že otec se v těchto hrách vyskytoval jen velmi okrajově, zato role matky vypadala jako v celé hře nejdůležitější. Jednou jsem se při podobné hře zeptala dětí, kde je táta. Na to mi děti po chvíli váhání odpověděly, že "sedí". Pokud jsem se s mladšími dětmi bavila o rodičích, o otci rovněž mluvily minimálně.

Ženy jsou jednoznačně připravovány od útlého dětství k plnění role matky. Od malička jsou disciplinovány k hraní přesně určené genderové role. Dívky tak bez výjimky nosí dlouhé vlasy, pokud pocházejí z olšské rodiny, je povinností dlouhá sukně. Jednou z nejhorších nadávek mezi děvčaty bylo "seš jak chlap". Použití této nadávky vlastně znamená upozornění dívky, že překročila hranice svého genderu například způsobem řeči, chůze, oblečení. Když jsem mluvila se staršími dívkami o jejich představách o budoucnosti, vždy v první řadě mluvily o tom, že si chtějí co nejdříve najít hodného muže, který se o ně bude starat. Hodný muž přitom znamenal především vymezení se proti nežádoucímu chování. (Aby mě nebil, aby nehrál, aby nepil.) Jen dvě dívky mi řekly, že by chtěly pracovat mimo domácnost, všechny ostatní si přály zůstat v domácnosti, jako jejich matka. Platí, že žena získává na vážnosti v rámci rodiny s rostoucím věkem a to především v rámci role tchyně.

Pro dívky je velmi důležité zvládnout během dětství umění tradičního tance. Je to považováno za velmi oceňovanou dovednost jak mezi ostatními dívkami tak mezi chlapci. Tanec velmi přísně rozlišuje ženské a mužské figury, byla jsem svědkem toho, jak se asi čtyřletá dívka stala soustavným terčem posměchu dívek a chlapců, protože tancovala "jako chlap." Zdálo se, že tuto skutečnost považuje za zahanbující také rodina dívky; sestra se snažila ostatním vysvětlit, že její sestra "není kluk".

Lze říci, že u chlapců probíhá socializace zcela odlišným způsobem. Je oceňována především síla a také agresivita. Žádoucí je typ macho. Chlapci obecně dostávají více volnosti, více věcí je jim tolerováno. Ve věku kolem 12 let mohou například zůstat mnohem déle venku, což se týká především olašských dětí. Rovněž se u nich předpokládá, že během dospívání nabudou nějakou dovednost (avšak nemusí to být nutně vzdělání), která jim později umožní živit rodinu. Přesto chlapci mnohem častěji projevovali touhu "hodně si užívat a mít hodně holek". U chlapců se projevovala jako velmi silná touha "chovat se jako chlap", což obsahovalo například specifický způsob chůze, gesta, mimiku.

Za zcela specifický považuji fakt, jak je u těchto dětí formován vztah k násilí a to především mezi osobami, které žijí v partnerském vztahu. Jak již bylo řečeno u chlapců je od nejmladšího věku podporováno agresivní chování, dá se říci, že ve rvačkách jim nikdo nebrání a podle mého pozorování bylo rovněž běžné, že matky své syny za takové chování chválily. Násilí obecně je bráno jako adekvátní způsob řešení konfliktů. Naopak v dívkách je podporován pocit, že bití partnerem je důkaz lásky, nebo dokonce, pokud je partner ne-bije, nemá je "opravdu rád".

Hovořila jsem s šestiletým olašským chlapcem, který mi během našeho rozhovoru položil (poměrně běžnou) otázku, zda "mám chlapa". Když jsem odpověděla, že ano, zeptal se, jestli mě bije. Když jsem řekla, že ne, že bych nechtěla být s člověkem, který mě bije, chlapec se podivil a položil mi otázku, jestli vím jistě, že mě má "můj muž" rád, když mě nebije.

Zajímavé bylo rovněž sledovat, jak se v průběhu věku mění respekt projevovaný rodičům. Zatímco mladší děti a to jak chlapci, tak dívky respektovaly matku, u starších dětí se tento respekt vytrácel a to zejména u chlapců, u kterých jsem často zaznamenala, jak velmi pochvalně mluví o otci a přitom vyzdvihují jeho "mužné" vlastnosti jako tvrdost, umění rvát se apod. Přesto je matka většinou velmi uznávanou osobou, která obvykle reprezentuje rodinu i navenek, především před světem majoritních institucí.

Co se týče dělby práce, ta je rovněž poměrně přesně diferencovaná. Zatímco ženiným úkolem je kompletní péče o domácnost a hlavně o děti, role muže není zdaleka tak přesně vymezená. Je však velmi oceňováno, pokud se "chlap umí postarat o rodinu." Zatímco

dívky ve věku kolem 12 let běžně hovořily o tom, že umí vařit a také jakým způsobem se podílejí na péči o domácnost, když jsem se ptala chlapců, zda doma pomáhají, často se mi dostalo odpovědi "přece nejsem holka". Například je považováno za pro muže potupné, aby chodil vynášet koš se smetím, neboť to není „mužská práce“.

Z výše popsaného je zřejmé, že dívky podléhají přísné sociální kontrole. Rodiče dívek z rodiny s vyšším sociálním statusem obvykle velmi striktně zakazují dcerám jakékoliv promiskuitní chování. Pokud si ovšem dívka najde stálého partnera, očekává se, že s ním již zůstane. Rodiče se snaží dohlédnout na výběr partnera, avšak pokud je dvojice vnímána okolím jako oficiální pár, začínou je tak vnímat rovněž jejich rodiny. Těhotenství nepředstavuje ani komplikaci ani problém, naopak je vždy vítáno, i když jsou budoucí rodiče velmi mladí.

V souvislosti s genderovým chováním je třeba zmínit výskyt prostituce v sociálně vyloučené lokalitě. Jedná se o vysoce tabuizované téma, které je v podstatě nemožné jakkoliv otvírat při rozhovorech. Jestliže se o dívce začne říkat, že je „*lubňori*“, znamená to pro ni i její rodinu obrovskou hanbu. Rodiny, ze kterých pocházejí dívky, které působí v sex byznysu, se nacházejí na nejnižších příčkách hierarchie. Jedním z důvodů, proč se dívky začínou věnovat prostituci, je často i drogová závislost; je však velmi obtížné o těchto tématech hovořit přímo s dívkami, neboť drogová závislost i prostituce jsou krajně stigmatizující.

10 HOSPODAŘENÍ A FINANČNÍ TRANSFERY SOCIÁLNĚ VYLOUČENÝCH RODIN

10.1 Práce a zaměstnání

Příjmy rodin, které žijí v brněnské sociálně vyloučené lokalitě jsou z největší části tvořeny sociálními dávkami (rodičovský příspěvek, dávky pomoci v hmotné nouzi, příspěvek na bydlení, mimořádná okamžitá pomoc) Přitom obvykle platí, že příspěvek a doplatek na bydlení nepokrývá veškeré náklady, které jsou s bydlením spojeny, a proto je třeba k jejich zaplacení sáhnout i k penězům, které jsou určeny na živobytí. Zaměstnanecký poměr s nějakým typem pracovní smlouvy je jevem, který se vyskytuje jen velmi zřídka, naopak významnou složkou rozpočtů velké části sociálně vyloučených rodin jsou příjmy z tzv. „práce na černo.“ Tato práce se většinou týká mužů, a to především v období stavební sezóny. Tuto práci často organizují mužští členové rodin se socioekonomickým statutem a jedná se především o bourací a vyklízecí práce, pomocné stavební práce nebo výkopové práce. Někdy se jedná i o kvalifikované práce např. sádrokartonářů nebo pokrývačů. Předáky obvykle najímají stavební firmy a tito předáci se dále domlouvají s muži, kteří budou práci vykonávat. Veškerá tato práce je prováděna na základě ústní dohody s předákem; lidé, kteří pro něho pracují, nemají žádný typ pracovní smlouvy. Nejsou nijak chráněni ani před následky pracovního úrazu a nemají rovněž žádnou záruku, že skutečně dostanou domluvenou mzdu. Peníze, které jsou určeny na mzdy, dostane od najímající firmy předák a ten je pak dále rozděluje víceméně dle vlastního uvážení. Je velmi časté, že na tyto práce jsou běžně najímáni chlapci, kterým ještě nebylo osmnáct let. V letních měsících se stává, že chlapci, kteří ještě mají povinnou školní docházku, chodí do práce často s otcem a rodiče jim na toto období také píšou omluvenky.

Při jednom z rozhovorů o práci na černo mi popisoval šestnáctiletý chlapec svou zkušenost s jedním z předáků: „ My sme byli domluvení s Miláčkem, že s Frantou dostanem každej deset tisíc za měsíc. A teďka nám dal pět tisíc, že si to máme rozdělit.“

Výše popsaná situace sice dopadla krajně nevýhodně pro oba zaměstnance, avšak slyšela

jsem i o případu, kdy předák peníze na mzdy prohrál během jediné noci a nikdo nedostal za svou práci zapláceno. Zároveň ale platí, že tito nespolehliví předáci se vystavují riziku, že příště už žádné pracovníky neseženou a také, že postižení si s nimi budou chtít nějakým způsobem „vyřídit účty.“

Obtížnost získat legální práci s pracovní smlouvou souvisí především s nízkou úrovní vzdělání a kvalifikace. V tomto ohledu se obyvatelé sociálně vyloučené lokality dostávají do pozice marginalizované skupiny na trhu práce, k čemuž přistupuje rovněž rasová diskriminace. Podle sociálních pracovníků neziskových organizací dochází často k situaci, kdy klient volá na pracovní nabídku a v momentě, kdy sdělí své romsky znějící jméno, se dozví, že místo je již obsazeno. Pokud na stejnou nabídku zavolá pracovník organizace a přestaví se neromským příjmením, zaměstnavatel sdělí další informace o pracovním místě, nebo ho rovnou pozve na pohovor.

10.2 Zastavárny a sběrný kovů

Dalším zdrojem finančních prostředků, které doplňují příjmy je sběr a prodej kovů. Sběrný druhotných surovin se v lokalitě nacházejí ve větším počtu a dá se říct, že tvoří jednu z jejích charakteristik. Na dvorech pavlačových domů je často možné vidět chlapce i muže, kteří se zaměstnávají rozebíráním autovraků, které následně prodávají do sběren. Podobně se sbírají také kabely, ze kterých jsou separovány kovy jako měď a podobně. Sběr kovů a jejich získávání je častým námětem hovorů a věnuje se mu velká část chlapců už asi od dvanácti let.

Kromě sběren je lokalita pokryta hustou sítí zastaváren a bazarů, jejichž klientelu tvoří v naprosté většině obyvatelé sociálně vyloučené lokality. Zastavování věcí patří k běžnému způsobu jak získat finanční prostředky a překlenout tak období do další výplaty sociálních dávek. Bohužel se často stává, že zastavené věci se nepodaří včas vyplatit. Kromě toho jsou zastavárny často místem, kde končí věci, které pocházejí z trestné činnosti páchanou i drogově závislými, kteří si tak opatřují peníze na dávku. Na druhou stranu část zastavovaných věcí pochází přímo z domácností.

S prodejem věcí, které pocházejí s krádeží se lze setkat také u okének s občerstvením, které

se tak stávají distribučními místy. Avšak obchod s kradenými věcmi je provozován i na ulicích v rámci lokality (běžně se nabízí např. parfémy, nebo drobná elektronika) a také přímo na pavlačích.

Do nízkoprahového klubu přišel asi desetiletý chlapec a hledal svoje dvě mladší sestry: „Holky prstýnky a řetízky.“ Obě děvčata si musela sundat své zlaté prstýnky i řetízky a chlapec je odnesl jejich matce, která je následně zastavila. Tato situace se opakovala častěji, vždy před koncem měsíce.“

Rodiny žijící v prostředí sociálního vyloučení jen velmi obtížně vycházejí s penězi, což je dáno jednak tím, že sociální dávky, jsou velmi nízké, přičemž většina prostředků je vynaložena na pokrytí nákladů na bydlení a jednak způsobem hospodaření velkého počtu rodin, které volí strategii rychlého spotřebování většího množství peněz bezprostředně potom, co je obdrží, a ke konci měsíce se ocitají takřka bez prostředků. Této strategii svých klientů se přizpůsobují i neziskové organizace, které, pokud pořádají akce pro děti, kde je nutná nějaká finanční spoluúčasť rodiny, vždy zohledňují při výběru těchto příspěvků termíny výplaty sociálních dávek.

V souvislosti se strategiemi hospodaření s finančními prostředky je třeba zmínit ještě oblast půjček a dluhů. V poslední době došlo k významnému snížení počtu lichvářů, kteří pocházeli přímo z vyloučené lokality. Ti byli nahrazeni různými nebankovními společnostmi, které nabízejí spotřební úvěry. Jejich zástupci jsou častými návštěvníky v pavlačových domech v rámci lokality a dá se říci, že své služby nabízejí tyto společnosti z velké části lidem, u kterých je jasné již zpočátku, že nebudou schopni splácet ani nízký úvěr. Pro většinu sociálně vyloučených je velmi lákavé kývnout na nabídku půjčení peněz, aniž by si byli předem jasně vědomi jejich naprosté nevýhodnosti. Kromě těchto dluhů je část rodin zatížena také nesplacenými dluhy za bydlení v obecních bytech (které dosahují i stovek tisíc) a dále například dluhy u dopravního podniku za černou jízdu. Právě dluhy a boj proti předlužování tvoří významnou část sociální práce neziskových organizací, které v lokalitě působí.

Obyvatelé sociálně vyloučené lokality často slyší také na nabídky různých služeb, kdy jim

je nabídnuta určitá finanční odměna, avšak posléze se ukáže, že nabídka je nevýhodná. Jako příklad uvádím pojišťovnu Media, která lákala nové klienty za odměnu 400 Kč, když k ní přestoupí.

Klientka jedné z neziskových organizací za odměnu 400 korun přistoupila na nabídku podomního dealera a přestoupila k nově vzniklé pojišťovně Media. Následně se jí narodilo dítě, které má podle zákona automaticky stejnou zdravotní pojišťovnu jako matka. Klientka kontaktovala neziskovou organizaci ve chvíli, kdy jí pediatrička sdělila, že za návštěvu v poradně musí zaplatit hotově, protože se zmiňovanou pojišťovnou nemá uzavřenou smlouvu. Následně sociální pracovníci zjistili, že tato pojišťovna neměla zatím v Brně uzavřenou smlouvu ani s jediným zdravotnickým zařízením.

10.3 Hazardní hry

Hraní hazardních her je obvyklým způsobem, jak mnoho obyvatel vyloučené lokality tráví volný čas. Jak již bylo popsáno výše, prostor vyloučené lokality je pokryt velkým množstvím heren, kde je možné spatřit kdykoliv během dne jak muže, tak i ženy všech věkových kategorií.

Pro řadu témat týkajících se života v sociálně vyloučené lokalitě je typická genderová diversita. Přesto je hraní hazardních zřejmě genderově indiferentní. Nabízí se otázka, proč v jinak poměrně ostře genderově diferencované populaci, kde platí dost přísné rozdělení činností vázaných ke genderu, a ženy se ocitají pod silnou sociální kontrolou, je provozování hazardních her otevřeno ve stejné míře mužům i ženám. Je však třeba uvést, že tato „rovnost“ se pravděpodobně týká pouze hraní na automatech, další hazardní hry jako např. sázky na sportovní výsledky, kostky a karty jsou téměř výhradně mužskou záležitostí.

Herny v lokalitě se staly prostorem společného setkávání, domlouvají se tu různé obchody, ale rovněž se tu distribuují drogy. Hraní na automatech se věnují muži i ženy všech věkových kategorií. Je totiž obvyklé, že i přes zákonný zákaz lze v hernách spatřit i mladé lidi, kterým ještě nebylo osmnáct let. Totéž se týká i sázkových kanceláří, kde

dochází k situacím, kdy mladiství v případě, že vyhrají, odevzdávají část výhry obsluhujícímu personálu, který je za to nechává sázet..

No prostě deš a vsadíš, a když vyhraješ, tak jim musíš dát něco z výhry, někdy i půlku nebo tak.

Hazard představuje pro místo, kam mizí peníze z rodinných rozpočtů, hraní na automatech v hernách je vnímáno jako normální trávení času a skutečně, pokud jsem hovořila s partnery při rozhovorech o hazardních hrách, často se opakovalo slovo *zábava, baví mě to*. Automaty jsou zároveň jednoznačně vnímány jako výherní, častá je představa, že hráč nakonec získá peníze. (Velmi často užívané spojení v této souvislosti bylo *Baví mě, když mě to dává*.) Mezi lidmi lze velmi často slyšet historky o obrovských výhrách a o štěstí, které provází toho, kdo vyhrál, naopak o prohrách se téměř nemluví. Hraní na automatech je považováno za problém až v případě, že velmi vážně ohrožuje finanční situaci rodiny.

11 VZDĚLÁNÍ A ŠKOLA

Nízká míra vzdělání a tedy obtížná pozice na trhu práce je jedna ze základních determinant sociálního vyloučení. Obecně se soudí, že právě zlepšující se úroveň dětí a mladých lidí vyrůstajících v sociálně vyloučeném prostředí je cestou, která jim významně usnadní začlenění se do většinové společnosti. V následující kapitole se pokusím prostřednictvím výsledků mého výzkumu popsat některé faktory, které ovlivňují nízkou úroveň vzdělání, které dosahuje většina mladých lidí ve zkoumané lokalitě. Téma vzdělání je však tak obsáhlé, že by si zasloužilo samostatný výzkum.

Skutečnost, že v naprosté většině domácností žije pohromadě větší množství lidí na malém prostoru, negativně ovlivňuje přípravu dětí do školy. Obvykle v domácnostech, které jsem měla možnost navštívit, chybí psací stůl nebo kus nábytku vyhrazený na učebnice apod., stejně jako jakýkoliv prostor, kde by se mohlo dítě v klidu věnovat školní přípravě, takže děti nejsou zvyklé se doma do školy připravovat. Rodiče se obvykle se svými dětmi doma neučí a to často také proto, že školní látce sami nerozumí a nemohou svým dětem poradit a nechtějí kontaktovat učitele, kteří pro ně představují zástupce oficiálních institucí.

Významným hendikepem, se kterým nastupují děti ze sociálně vyloučené lokality do školy, je velmi špatná znalost českého jazyka. Podle mého zjištění není pravdou, že je to proto, že doma hovoří romsky. Většina dětí sice romsky rozumí, ale aktivně běžně tento jazyk nepoužívají. Jejich jazyková socializace však probíhá v etnolektu češtiny, který v sobě mísí češtinu, romštinu a slovenštinu a pro který je typický velký výskyt agramatismů (*je mi za ním smutno, má velký vlasy, donesu ho do školy*) a absence slov s abstraktním významem. Je tedy zřejmé, že děti jsou hendikepované hned na počátku školní docházky, neboť nedisponují kompetencemi, které náš vzdělávací systém vyžaduje.

Co bys chtěl dělat? Vezmout si ženu aby pro mě kradla. (rozhovor s olašským chlapcem na téma plánů do budoucna)

Jako významná se jeví rovněž skutečnost, že vzdělání není v rodinách často pokládáno za něco důležitého. Respektive panuje nedůvěra v to, že vzdělání může dopomoci k lepšímu životu. Většina lidí, kteří tvoří referenční skupiny, má pouze základní vzdělání (často i nedokončené) nebo jsou vyučení. Děti a mladí lidé však často vnímají, že samotné získání výučního listu neznamená automaticky získání legální práce a naopak znají mnoho příkladů, kdy i vyučení lidé z jejich okolí mají problém sehnat práci, často v důsledku diskriminace. S tím, jak je zásadně podceňován význam vzdělání, souvisí velmi časté záškoláctví. Děti často zůstávají doma i několik týdnů. V posledních letech existuje možnost odebrat rodičům záškolácků sociální dávky, avšak tento mechanismus je často uplatňován zpětně a to se značným zpožděním, takže neplní svou funkci, aby přivedl děti zpátky do školy, ale uvrhává rodiny do ještě větší nouze.

Mnoho dětí ze sociálně vyloučené lokality nedokončí základní vzdělání, tedy splní povinnou školní docházku, avšak nezískají základní vzdělání, čímž jsou velmi ztíženy podmínky pro přijetí na učiliště. Pokud však chtějí základní vzdělání dokončit, mají možnost využít kurzu pro získání základního vzdělání, který funguje na základní škole ve vyloučené lokalitě.

Někdy dochází k situaci, že absolventi základní školy jsou přijati na učiliště a až teprve zde jsou konfrontováni se skutečností, že úroveň jejich znalostí a vědomostí, které získali na základní škole, nestačí k úspěšnému studiu na učilišti. Tato situace pro mladé lidi bývá často velkým rozčarováním, protože až dosud měli na základní škole velmi dobrá vysvědčení.

Oni třeba ty děti, co chodí na Lidickou nebo na Osmec mají dobrý známky a mají pocit, že tu školu zvládají. Ti učitelé se je takhle snaží motivovat, aby měly pocit, že jim to jde, aby je to bavilo a aby tam chodily. Jenže problém nastává, když se pak hlásí na učňák a teďka zjišťují, že to co se naučily na té základce, jim vůbec nestačí.

K tomu se často přidává šikana ze strany spolužáků nebo finanční náročnost studia, takže velmi mnoho žáků ze sociálně vyloučené lokality v dalším vzdělání již dále nepokračuje.

S tím souvisí i fakt, že řada dětí i jejich rodičů si neuvědomuje rozdíl mezi bývalou zvláštní školou a základní školou, domnívají se, že se změnou názvu se stala normální základní školou, takže děti se zde naučí to samé, jako na základní škole.

My jim třeba říkáme, aby si to ještě s tou zvláštní školou rozmysleli, ale oni mají pocit, že je to teď normální základka, když se to tak jmenuje. No a když tam chodí třeba ještě další sourozenci, tak se ti rodiče nerozmýšlejí a to dítě tam dají taky. (sociální pracovnice nízkoprahového klubu)

12 BYDLENÍ

Bydlení v sociálně vyloučené lokalitě s sebou nese řadu specifíků, mezi nejvýznamnější patří jeho nízká kvalita a úroveň. Domy patřící městu se velmi často vyznačují velmi špatným technickým stavem v důsledku nedostatečné údržby. Společné prostory se často vyznačují velkou mírou nepořádku, dvory pavlačových domů jsou často pokryty odpady. Nepořádek ve společných prostorách přitom velmi ostře kontrastuje s úzkostlivým pořádkem, který je typický pro interiéry většiny bytů. Čistota a pořádek byly typické pro všechny byty, které jsem měla možnost navštívit. I ve velmi malých bytech často bydlí velké rodiny, které navíc často přijímají příbuzné, kteří se ocitli v momentální tísnivé situaci. Není tak výjimkou, že v jednom dvoupokojovém bytě přespává více než deset lidí.

Získat nájemní byt u soukromého vlastníka mimo vyloučenou lokalitu je pro romské obyvatele sociálně vyloučené lokality takřka nemožné. Za hlavní důvody lze považovat jednak xenofobní předsudky pronajímatelů a rovněž skutečnost, že většina sociálně vyloučených rodin nedisponuje hotovostí na zaplacení kauce, kterou obvykle představují tři měsíční nájem.

V současnosti největším problémem obyvatel obecních bytů jsou dluhy na nájemném, které u některých nájemníků dosáhly výše i dvou nebo tří stovek tisíc. Tyto dluhy narůstají postupně v průběhu několika let, kdy nájemníci, přestože nájem neplatí, mají pocit, že se „nic neděje“. Často přichází problém řešit pozdě, až ve chvíli, kdy již mají rozsudek o vystěhování a sociální pracovníci jim již nemohou účinně pomoci. Rodinám, které jsou již vystěhovány, pak nezbývá nic jiného, než se snažit nalézt ubytování v komerčních ubytovnách, kde se běžně cena za jednu osobu pohybuje okolo tří až čtyř tisíc za měsíc. Neustálá mobilita je pro oblast bydlení ve vyloučené lokalitě typická. Projevuje se zde i výrazná solidarita v chování jednotlivých rodin. Pokud nastane situace, že rodina je z nájemního bytu vystěhována, obvykle první období zůstává u příbuzných. Následně se většinou vystěhované rodiny stanou klienty drahých komerčních ubytoven.

„No teďka je nás tam třináct, ve dvou pokojích. Večer se tam vyspíme a ráno jdou všichni pryč a zas se vrátí až večer.“ (líčení dívky, k jejíž rodině se

nastěhovala teta se svými dětmi.)

Obrázek 7 Bratislavská 41, komunitní bydlení

Bratislavská 40, holobyty 1

13 DROGY V SOCIÁLNĚ VYLOUČENÉ LOKALITĚ

Užívání a rovněž distribuce návykových látek představuje pro brněnskou sociálně vyloučenou lokalitu významný problém. S drogovou závislostí se velmi často pojí také trestná činnost, záškoláctví a další sociálně patologické jevy a chování. Drogy představují téma, které bývá v rozhovorech přítomno, ale v rámci výzkumu bylo poměrně obtížné o drogách hovořit, což může být zapříčiněno jednak strachem z postihu, ale také skutečností, že drogová závislost je považována za něco znečišťujícího, co rodině přináší hanbu.

Drogy jsou součástí každodenní žité reality většiny obyvatel zkoumané lokality. Většina mladých lidí i dětí, se kterými jsem na toto téma vedla rozhovor, měla o drogách mnoho informací. Všichni, s kterými jsem na toto téma hovořila, znali ve svém nejbližším okolí někoho, kdo nelegální drogy užívá, nebo je na nich závislý. I velmi malé děti znaly jednotlivé typy drog, v řeči používaly slang rozšířený mezi uživateli. Rovněž na otázku zda ví, kde se dají drogy sehnat, velmi často odpovídali partneři v rozhovorech, že ano, přičemž se ale objevovala obezřetnost ve formě otázek, jestli chci slyšet konkrétní jména a rovněž dotazy proč to chci vědět.

Z nelegálních drog jsou ve zkoumané lokalitě zneužívány především heroin, pervitin, marihuana a rovněž těkavé látky (toluen, lepidla). Pro všechny nelegální drogy platí, že jejich obliba mezi uživateli v rámci lokality se v čase mění. Právě zneužívání těkavých látek je často spojováno s prostředím sociálního vyloučení, avšak pro současnou brněnskou sociálně vyloučenou lokalitu platí, že zneužívání těkavých látek zažívá jistý ústup. Podle sociálních pracovníků, kteří v lokalitě působí, je užívání těkavých látek typické pro některé oblasti (ulice) a rovněž se týká především dětí a mladých lidí, kteří pocházejí z rodin s nízkým socioekonomickým statusem. Pro tyto drogy platí, že je zneužívají i malé děti a provází je po určité období, kdy část uživatelů tyto drogy opouští. Platí přitom, že část přejde na jiný typ návykových látek, kde je obvykle lepší možnost intervence, část užívání zanechá úplně. „Čichání“ je velkou částí mladých lidí považováno za záležitost „degešů“. Souvisí to i s tím, že dlouhodobější užívání těkavých látek zanechává trvalé poškození mozku, takže téměř všichni znají někoho, „kdo se z čichání zbláznil“, což potenciální uži-

vatele často odradí. Užívání těkavých látek lze označit za velmi rizikové. Přestože k užívání pravděpodobně často dochází ve skupině, je obvyklé, že pokud se některému z uživatelů udělá špatně, nebo dokonce ztratí vědomí, bývá pravidlem, že zbytek skupiny mu nedokáže pomoci a z místa uteče, což bývá příčinou zbytečných úmrtí, nebo trvalého poškození zdraví.

Byla jsem svědkem situace, kdy se na dvoře pavlačového domu pohyboval mladík, který inhaloval rozpouštědlo toluen přes kapesník. Za chvíli se kolem něho vytvořil hlouček malých dětí, které mu nevybíravě nadávaly a až v momentě, kdy hrozilo, že intoxikovaného napadnou také fyzicky, zasáhli do situace dospělí a děti uklidnili.

Marihuana je mezi mladými lidmi žijících v podmínkách sociálního vyloučení zřejmě nejrozšířenější drogou, přičemž platí, že častěji ji užívají chlapci. To zřejmě souvisí s již výše zmiňovanou větší sociální kontrolou, která je uplatňována vůči dívkám. Marihuana je drogou, pro kterou je typické, že je užívána ve skupině. U některých mladých chlapců se zdálo, že užívání marihuany vytváří velkou měrou jejich životní styl. Týkalo se to především těch, kteří již ukončili základní školní docházku a byli registrováni na úřadu práce a jejich běžné dny byly z velké části zaplněny sháněním prostředků na koupi marihuany, její koupi a následnou konzumaci ve vrstevnické skupině. Z tohoto pohledu lze s jistou nadsázkou říci, že jejich životní styl se podobal životnímu stylu uživatelů tvrdých drog, u kterých se droga stává hlavní životní náplní. Nebezpečnost marihuany tedy nespočívá v jejích účincích, ale spíše v tom, jak rychle dokáže vyplnit dny mladých lidí, které jsou jinak naplněny nudou.

Hodně prodávají Olaši a v podstatě na to taky dojeli. Začala to prodávat ta starší generace a jejich děti jsou na tom teď závislý. Tu jejich mladou generaci to dost ničí, že i ti staří si to uvědomujou. (sociální pracovnice neziskové organizace)

V lokalitě je rozšířené taky zneužívání heroinu a pervitinu. Obě tyto drogy se zde zároveň i prodávají. Přestože se o tom nahlas nemluví, jsou známé rodiny, které drogy dealují. Brněnská sociálně vyloučená lokalita se stala místem, kam chodí drogy nakupovat i uživatelé žijící mimo lokalitu. V rámci lokality působí organizace Podané ruce, jejíž cílovou skupinou jsou uživatelé drog a která pracuje na principu *harm reduction*. V lokalitě působí terénní pracovníci, kteří rovněž mění a sbírají použitý injekční materiál.

Závislost na tvrdých drogách často zasahuje celé rodiny, potýká se s ní více než jedno dítě. Přesto, že v rodinách závislých dochází běžně ke krádežím peněz a dalšího majetku domácnosti, rodiče téměř nikdy nepřistoupí k tomu, aby závislé dítě vykazali z domu. Často spíše hledají řešení v nástupu dospělého dítěte do výkonu trestu. Vězení pro ně představuje známou instituci, o které se domnívají, že pomůže jejich dítěti abstinovat. Skutečností ovšem je, že v současné době lze tvrdé drogy získat i ve výkonu trestu.

Je zřejmé, že drogy představují pro celou lokalitu významný problém a jako takový jej vnímají i samotní obyvatelé. Pokud se například v domě začnou distribuovat drogy, znamená to automaticky zhoršení bezpečnosti, což je obyvateli negativně hodnoceno. Drogy s sebou přinášejí rovněž zvýšenou kriminalitu, především v krádeže, ale také loupežná pře-padení, což souvisí se snahou uživatelů opatřit si peníze na dávku.

Když půjdeš tak ve čtyři na hlavní nádraží, tak tam všechno koupíš, tam chodí ráno feťáci prodávat. Věci, telefony, všechno prostě.

Přestože drogy jsou v lokalitě všudypřítomné a jsou běžným tématem hovorů, pro výzkumníka je poměrně obtížné toto téma otevřít, neboť účastníci rozhovorů deklarují často obavy z nějakého postihu, navíc se projevuje všeobecná nedůvěra v kohokoliv, kdo přichází oblasti mimo vyloučenou oblast a jeho záměry se nezdají být úplně jasné.

14 INTERPRETACE VÝSLEDKŮ

Etnografický výzkum prováděný v části sociálně vyloučené lokality se pokusil zjistit a popsat některá zásadní témata, která určují život sociálně vyloučených a kterým oni sami přiřkládají význam jako je finanční situace jednotlivých rodin a úroveň a kvalita bydlení. Zároveň se však dotýkal i témat, které pokládá za důležité především majorita a do jednotlivých rozhovorů s obyvateli lokality byly vnášeny mnou jako výzkumníkem. Výzkum si nekladl popsat podrobně všechny mechanismy a procesy skrze které jsou lidé sociálně vylučováni, ale zaměřil se jen na některé základní. Stejně tak není možné kteroukoliv část výzkumu generalizovat, neboť každá sociálně vyloučená lokalita je velmi specifická a to i v rámci města Brna a lze předpokládat, že výzkum prováděný ve vyloučených lokalitách vzdálenějších od centra by přinesl zcela jiné výsledky.

Zásadní charakteristikou zkoumané lokality je její blízkost centru, výrazná heterogenita, zasíťovanost nestátními neziskovými organizacemi a rovněž její prozkoumanost jinými výzkumníky. Různorodost je společná také sociálně vyloučeným, což znemožňuje označovat vyloučené Romy jako komunitu, ale je spíše na místě hovořit o populaci, ve které existuje hierarchie udržovaná poměrně přísnou sociální kontrolou. Zásadní roli hraje příbuzenství a příslušnost k jednotlivým velkorodinám zcela zásadně určuje postavení jedince. Zařazuje ho do sociálních struktur a poskytuje mu ochranu v případě problémů, zároveň však vyžaduje vzájemnou loajalitu všech členů. Tento fakt může mít na jedince negativní vliv v tom smyslu, že úspěch i potíže jednotlivce jsou vždy rozloženy mezi více lidí, což vede k pocitu, že není třeba vynakládat vlastní snahu.

Výzkum zároveň ukázal na výraznou genderovou diversitu, na striktně vymezené role, které se vážou k jednotlivým genderům. Žena je socializována do role podřízené muži, očekává se od ní, že bude především plnit roly matky a pečovatelky o domácnost. Od ženy se neočekává, že v budoucnosti by měla mít nějaké zaměstnání a s tím zřejmě souvisí i rozdílné vnímání vzdělávání na základě genderu. Žena je také nositelkou sociálního statusu rodiny. Je nad ní vykonávána sociální kontrola, která má zaručit, že se nebude chovat promiskuitně. Provozování prostituce je nahlíženo krajně negativně a pro ženu je velmi stigmatizující. Z tohoto důvodu je velmi obtížné o tomto tématu hovořit, neboť je vnímáno jako velmi ohrožující. S podřízenou rolí ženy souvisí tolerance vůči domácímu násilí respektive vůči projevům agrese ze strany muže, která je často vnímána jako přirozená sou-

část vztahu, nebo dokonce jako důkaz lásky. Postavení ženy u sociálně vyloučených Romů by bylo možné věnovat samostatný výzkum. Jedním z témat, které by bylo stálo za pozornost, je to, jakým způsobem prožívají tyto ženy těhotenství a porod. Obvykle odcházejí z porodnice následující den po porodu a to i prvorodičky, s čímž zřejmě souvisí fakt, že žádná z matek malých dětí, se kterými jsem mluvila, své dítě nekojila.

Nepochybně jedním ze základních mechanismů způsobujících sociální vyloučení je dlouhodobá nezaměstnanost a nemožnost uplatnit se na trhu práce, což je zpravidla důsledkem nízké úrovně dosaženého vzdělání. Během svého výzkumu jsem zaznamenala skutečnost, že naprostá většina mužů alespoň občas vykonává práci tzv. načerno, navzdory obecným předsudkům, že sociálně vyloučení nechtějí pracovat. Jedná se o fyzicky velmi náročné práce a takto zaměstnaní nemají kromě výhod, jež poskytuje legální práce, ani jistotu, že dostanou zapláceno. Naprostá většina rodin v sociálně vyloučené lokalitě se nachází ve velmi obtížné finanční situaci a neustále řeší, zda budou mít dostatek financí na základní životní potřeby. Na náklady spojené s bydlením nestačí sociální dávky k tomu určené, a proto musí rodiny brát z peněz určených na živobytí. V této souvislosti je třeba zmínit v současnosti hojně diskutované vystěhovávání sociálně vyloučených do komerčních ubytoven, kde jsou nuceni platit přemrštěné nájemné. Většina rodin má rovněž problém se splácením dluhů, které vznikají jak na službách spojených s bydlením, tak také v důsledku nabírání spotřebitelských úvěrů. Ekonomika sociálního vyloučení je charakterizována rovněž specifickým typem služeb, které se vyskytují pouze zde a které obyvatelé lokality využívají k okamžitému zajištění hotovosti. Naopak hraní hazardních her situaci rodin ještě více zhoršuje.

Samotné vzdělání je velmi obsáhlým tématem, které je v současné době v centru zájmu odborné veřejnosti. Romské děti pocházející ze sociálně vyloučeného prostředí se potýkají od nástupu do školy s řadou překážek. Ty mají kořeny mimo jiné v rodinách samotných, které nevybavují děti potřebnými kompetencemi, které by jim umožnily uspět v českých školách. Školy, do kterých chodí děti ze zkoumané lokality, jsou navštěvovány z velké části pouze romskými dětmi, které žijí v sociálně vyloučené lokalitě. Rozdíl mezi základní a praktickou školou není vnímán dost zřetelně ani rodiči ani žáky. Problémem je také přechod mezi základní školou a odborným učilištěm, které většina žáků nezvládne a studium předčasně ukončí, takže následně končí na úřadech práce s velmi malou vyhlídkou na získání zaměstnání.

Mladí lidé žijící ve vyloučené lokalitě disponují velkým množstvím volného času, pro který většinou nenajdou smysluplné využití, takže jsou náchylnější k projevům sociálně patologického chování. Neuvěřitelně snadná dostupnost všech typů drog je pro vyloučenou lokalitu příznačná. Drogy se zde vyrábějí (pervitin) i distribuují (marihuana, heroin). Pro děti i mladé lidi žijící v lokalitě tvoří setkání s drogami součást každodenního života.

ZÁVĚR

Sociální vyloučení je komplexním jevem zahrnujícím řadu dimenzí, které zásadním způsobem ovlivňují životy jednotlivců i celých populací. Jednotlivé dimenze sociální exkluze jsou vzájemně provázány a vzájemně se ovlivňují. Špatná ekonomická situace rodin a dlouhodobá nezaměstnanost jsou spojeny s nízkou úrovní vzdělání. Neuspokojivá finanční situace znamená zároveň život, který provází snaha obstarat finanční prostředky na základní životní potřeby. Současně neuspokojivá bytová situace, kdy je v malých bytech soustředěno mnoho lidí, znamená nedostatek jakéhokoliv soukromí, v případě dětí jakéhokoliv prostoru, kde by se mohly nerušeně učit. Přístup ke vzdělání je komplikován jednak hendikapy, které mají kořeny v rodinném prostředí, ale také diskriminací a stereotypy, které jsou spojovány s etnicitou. Pro život v sociálním vyloučení je typický fatalismus, který se promítá do životního způsobu ze dne na den a představou, že věci, které přicházejí, není možné nijak ovlivnit.

Kultura chudoby a její projevy, které fungují jako adaptační mechanismus na situaci sociálního vyloučení, je často zaměňována za životní způsob, který je vlastní všem Romům. Etnická identita tak působí jako další znevýhodňující faktor. Adaptační mechanismy kultury jsou mezigeneračně reprodukovány a cesta ze sociálního vyloučení je tak dále ztížena. Výzkum ukázal, že populace žijící v sociálně vyloučené lokalitě je velmi heterogenní a panují v ní jasně dané hierarchické vztahy.

Přestože brněnská sociálně vyloučená lokalita není prostorově segregována od centra, nese prvky prostorového vyloučení s velmi špatnou úrovní bytového fondu. Lokalita je naplněna typickým druhem služeb, které se podílejí na ekonomice sociálního vyloučení. Zároveň se zde projevuje i symbolické vyloučení, neboť vyloučená oblast je považována za špatnou adresu a její obyvatelé jsou stigmatizováni. Jako velmi pozitivní lze hodnotit zasítovanost prostoru sociálními službami, které pracují jak s rodinami, tak i s jednotlivci a jsou dostupné pro velkou část sociálně vyloučených

Během mého výzkumu se objevila témata, která by bylo vhodné zpracovat podrobněji, zároveň i ta, která jsou obyvateli vyloučené lokality vnímána jako ohrožující, nebo pro ně

představují tabu, přestože tvoří důležitou součást jejich životů a zároveň nabízejí významný prostor pro intervenci sociálních služeb.

Cílem výzkumu byl popis života v sociálně vyloučené lokalitě prostřednictvím témat, která vykryštovala během výzkumu jako zásadní, nebo se zdála podstatná pro celistvý popis životní situace v lokalitě. Vzhledem k rozsahu práce bylo nutné získané informace třídit a některé zjištěné skutečnosti bylo třeba vynechat.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti. 2006. Gabal Analysis Consulting, Praha

ATKINSON, Rob: Občanství a boj proti sociální okluzi v kontextu reformy sociálního státu. In *Sborník prací Fakulty sociálních studií brněnské univerzity*. Sociální studia, 5, 2000, str 47-65

BAUMAN, Zygmunt. *Tekuté časy : život ve věku nejistoty*. Vyd. 1. Praha : Academia, 2008. 109 s (XXI. století ; sv. 3) ISBN 9788020016560

BOURDIEU, Pierre: *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum, 2000 - 145 s. ISBN 80-7184-775-5

ERIKSEN, T. H.: *Antropologie multikulturních společností: rozumět identitě*. Praha 2007. 268 s. ISBN 978-80-7254-925-2

FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství : v době osvícenství : hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*. Praha : Lidové noviny, 1994. 209 s (21 ; sv. 3) ISBN 8071060852.

GEERTZ, Clifford: - *Interpretace kultur*. Vybrané eseje. Praha, Slon – Sociologické nakladatelství, 2000. ISBN 80-85850-89-3

GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. Praha Argo, 1997. ISBN 80-7203-124-4

HEJNAL, Ondřej. Nacionalismus, multikulturalismus, sociální vyloučení a "sociálně nepřizpůsobiví": Analýza dominantně politického diskursu v České republice (2006-2011). *AntropoWebzin*, 2012, roč. Neuveden, č. 2, s. 47-66. ISSN: 1801-8807

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum : základní metody a aplikace*. Jan Hendl. Vyd. 1. Praha : Portál, 2005. 407 s. ISBN 8073670402.

HORVÁTHOVÁ, J.: *Kapitoly z dějin Romů*. Praha: Lidové noviny, 2002. 84s. ISBN 80-7106-615-X

HRČKA, Michal. *Sociální deviace*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001. 302 s. ISBN 80-85850-68-0.

KAŠPAROVÁ Irena, RIPKA Štěpán, SIDIROPULU JANKŮ Kateřina (ed.) 2008 Dlouhodobý monitoring situace romských komunit v České republice. Moravské lokality Praha. Rada vlády ČR pro záležitosti romské komunity

KATRŇÁK, Tomáš. *Třídní analýza a sociální mobilita*. Brno: CDK, 2005. 211 s. Studie. ISBN 80-7325-067-5.

KELLER, Jan. *Tři sociální světy: sociální struktura postindustriální společnosti*, Sociologické nakladatelství (SLON), Praha 2010 ISBN 978-80-7419-031-5

KLÍČOVÁ, Kateřina. *Životní podmínky Romů v České republice v mezinárodním srovnání v kontextu rizik etnického výzkumu* In *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin*. 2004. vyd. Brno: Masarykova Univerzita, Georgetown, 2004. p. 95-116, ISBN 80-86251-19-5

KUČA, Karel. *Brno - vývoj města, předměstí a připojených vesnic*. Praha-Brno : Baset, 2000. ISBN 80-86223-11-6.

MARADA, Radim. *Sociální exkluze - v průsečíku myšlenkových tradic*. Brno: Masarykova universita, 2000. 10 s. *Sociální exkluze a nové třídy*. ISBN 80-210-2426-7

MAREŠ, Petr. *Marginalizace, sociální exkluze*. In *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*. Brno: Masarykova univerzita a Georgetown, 2002. s. 9-21. neveden. ISBN 80-210-2791-6

MAREŠ, Petr. *Sociální exkluze a inkluze*. In *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin*. Brno: Masarykova univerzita a Georgetown, 2004. s. 15-29, 15 s. neveden. ISBN 80-210-3455-6

MAREŠ, Petr. *Sociální exkluze a inkluze*. In *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin*. Brno: Masarykova univerzita a Georgetown, 2004. s. 15-29, 15 s. neveden. ISBN 80-210-3455-6.

MAREŠ, Petr. *Faktory sociální exkluze*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí Praha, 2006. 41 s. neveden. ISBN 80-87007-15-8.

MAREŠ, Petr a Tomáš SIROVÁTKA. *Marginalizace na trhu práce a materiální deprivace nezaměstnaných*. In *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin*. Brno: Masarykova univerzita a Georgetown, 2004. s. 61-74, 14 s. neveden. ISBN 80-210-3455-6.

MORAVEC, Šimon.: *Nástin problému sociálního vyloučení romských populací*. In: Hirt, T. – Jakoubek, M. (eds., 2006): *„Romové“ v osidlech sociálního vyloučení*, Plzeň, Aleš Čeněk, s.r.o., s. 11-69

MURRAY, Charles.: Příliš mnoho dobra. Sociologické nakladatelství (SLON) Praha 1998., ISBN 80-85850-55-9

PAVELČÍKOVÁ, Nina. Proměny romské komunity v průmyslovém městě, in: Budilová, L., Jakoubek, M. eds. *Romové a Cikáni – neznámí i známí: interdisciplinární pohled*. Praha: Leda, 2008. 342 s., s.62-80 ISBN 978-80-7335-119-9

PAUGAM, Serge. 1996. „The spiral of precariousness: a multidimensional approach to the process of social disqualification in France.“ in *Beyond the Threshold*, ed. by G. Room. Bristol: Policy Press

RABUŠIC, Ladislav. Koho Češi nechtějí? Sociální studia, Brno: Masarykova universita, 2000, roč. 5, č. 1, s. 67-85. ISSN 1212-36.

RŮŽIČKA, Michal., RADOSTNÝ, Ladislav. Masokombinát Kladno: výzkumná zpráva. In *"Romové" v osidlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006. s. 242-287. ISBN: 80-86898-76-8

RŮŽIČKA, Michal. Geografie sociální exkluze. *Sociální studia*, 2006, roč. 0, č. 2, s. 117-132. ISSN: 1214-813X

SILVERMAN Carol, Vyjednávání „cikánství“. Situační strategie, in: Jakoubek, Marek, in., *Cikáni a etnicita*, Praha: Triton, 2008.

SEDLÁKOVÁ, Renáta. Romská problematika v denním tisku. In *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*. 1. vyd. Brno: FSS MU, Georgetown, 2002. s. 131-159. ISBN 80-210-2791-6.

SEDLÁKOVÁ, Renáta. The Media as a Tool of Social Exclusion - an Example of Presentation of the Roma in the Czech Media. In *THE CHALLENGE OF SOCIAL*

ŠIMÍKOVÁ, Ivana. „Romové jako sociálně vyloučená skupina“. Pp. 56-73 in P. Navrátil a kol. *Romové v české společnosti*. Praha: Portál, 2003.

STEINER, Jan: Ekonomie sociálního vyloučení. In Hirt, T., Jakoubek, M. (ess. 2004): *Romové Kulturologické etudy*, Plzeň, Aleš Čeněk, s. r. o., s. 218-229

TOUŠEK, Ladislav.: Kultura chudoby, underclass a sociální vyloučení. In: Hirt, T. – Jakoubek, M. (2006a): „*Romové*“ v osidlech sociálního vyloučení, Plzeň, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., s. 288-321

TOUŠEK Ladislav, 2007: Sociální vyloučení a prostorová segregace in: *ANTROPOwebzin* 2-3/2007, online, dostupné z: <http://antropologie.zcu.cz/socialni-vyloucenia-prostorova-segregace>

VAVŘÍK, Michal.: Sociální exkluze a ideologie. In *Inkluze versus exkluze-dilema v sociální patologii*. Miroslav Bargel, Pavel Mühlpachr a kol. s. 28-37. Brno: Institut mezioborových studií, 2010. ISBN 80-871-8212

Internetové zdroje

www.drom.cz

www.iqrs.cz

www.ratolest.cz

www.podaneruce.cz

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obrázek 1 Mapa nepřizpůsobivých publikovaná 11.10.2011 v Deníku Aha!.....	21
Obrázek 2 Mapa sociálně vyloučených oblastí v ČR 1 (zdroj: Gabal, 2006).....	48
Obrázek 3 mapa brněnských sociálně vyloučených lokalit (Gabal, 2006).....	53
Obrázek 4 Odhad počtu Romů v lokalitě v jednotlivých věkových skupinách.....	55
Obrázek 5 Dům Cejl 41	57
Obrázek 6 Bratislavská 41 rok 1987, kde dnes funguje projekt komunitního bydlení.....	59
Obrázek 7 Bratislavská 41, komunitní bydlení.....	80

SEZNAM PŘÍLOH

Tabulka 1 Preventivní komiks proti zadlužování nestátní neziskové organizace IQ Roma servis	95
Tabulka 2 Preventivní komiks proti zadlužování nestátní neziskové organizace IQ Roma servis	96
Tabulka 3 Preventivní komiks proti zadlužování nestátní neziskové organizace IQ Roma servis	97

MYSLI, MORE, NEBO BUDEŠ BIT!

Místa, kam se můžete obrátit:

Centrum poradenství a zaměstnanosti
IQ Roma servis

Cejl 49, 602 00 Brno
Tel./Fax: +420 549 241 250, Mob.: +420 608 440 710

Hybešova 41, 602 00 Brno
Tel.: +420 543 210 725, Mob.: +420 774 418 057
poradna@iqrs.cz

Otevřeno:
Po: 9-17 St: 9-17 Pá: ZAVŘENO
Út: 12-17 Čt: 9-17

Centrum komunitní a terénní sociální práce
IQ Roma servis

Hybešova 41, 602 00 Brno
Tel.: +420 543 210 725, Mob.: +420 774 418 057
socialniprace@iqrs.cz

Otevřeno:
Po: 9-17 St: 9-17 Pá: ZAVŘENO
Út: 12-17 Čt: 9-17

Pobočka IQ Roma servis

Břeclav-Postupná
Třída 1. Máje 39, 691 41 Břeclav-Postupná
Tel.: +420 519 324 849, Mob.: +420 774 635 027
brecclav@iqrs.cz

Regionální pobočka Programu sociální
integrace společnosti Člověk v tísni
Litavelská 14, 779 00 Olomouc
tel.: +420 581 010 130

www.iqrs.cz
www.ethnic-friendly.eu
www.jakovicimja.cz

www.kappo.cz

Initiativa Společnosti
EQUAL

Tabulka 1 Preventivní komiks proti zadlužování nestátní neziskové organizace IQ

Roma servis

Tabulka 2 Preventivní komiks proti zadlužování nestátní neziskové organizace IQ Roma servis

Tabulka 3 Preventivní komiks proti zadlužování nestátní neziskové organizace IQ

Roma servis